

**İRAN HORASAN'I
VE
MEŞHET**

NÄZMİ ÖNER

Yazan ve yayına hazırlayan : Nazmi Öner

Kapak ve Editör :

Yazarla irtibat Tel : 0544 665 09 09

e-mail : nazmioner@mynet.com

Yayına hazırlandığı tarih : Eylül 2011

ISBN: 978-625-00-6620-1

Bu kitabın tüm telif ve yayın hakları 5846 Sayılı Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu gereğince yazarına aittir. Her hakkı saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım amaçlı kısa alıntılar dışında yayınevi ve yazardan yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Arama motoruna “Nazmi Öner” yazıp tıklayarak yazarın tüm Kitaplarına ulaşabilirsiniz.

Nazmi Öner 1946 yılında Burdur İli Bucak İlçesine bağlı Seydi köyde doğdu. Seydiköy İlkokulu ve Isparta Gönen İlköğretmen Okulunu bitirdikten sonra, 1964 yılında Erzurum Karayazı'ya bağlı Yücelik Köyü İlkokulunda öğretmenliğe başladı. Sonra Buca Eğitim Enstitüsü Sosyal Bilgiler ve Anadolu Üniversitesi Tarih Öğretmenliğini bitirdi. Erzurum'dan sonra öğretmenlik hayatı: Afyon, Burdur, Giresun, Konya ve Antalya'da, İlkokul Öğretmeni, Sosyal Bilgiler Öğretmeni, Tarih ve Dershane Öğretmeni olarak otuz beş yıl devam etti. 1998'de üç ay Avustralya'da kaldıktan sonra, öğretmenlik yaşamını noktalararak; altı sene de Çıralıda bulunan, kendisine ait Likya Pansiyonu çalıştırdı. Dünyanın değişik yerlerine geziler düzenleyerek bunları yazdı.

ESERLERİ: *Yalnızlık, Gece ve Karlar (Şiir) /Dünya Yaşanması Bir Yer Değil (Şiir) /Kürt Açılışının Kapanımı (Araştırma) /Dünya Birleşirse Savaşlar Biter (Araştırma) /Kültüre Eleştirel Bakış (Toplumsal eleştiri) /Amsterdam Şiir Gibi Şehir (Şiir) /Seydiköy (Köy araştırması) /AB Arifesinde Çevre Sorunlarımız (Makale, araştırma) /Tarihin Tanımı (Tarih) /Sagalassos (Tarih) /Gazete (Tarih) /Kırk Yaşında Kadın (Şiir) /Sanatta Evrensellik (Deneme) /İlköğretmen Okullarında Bir Zamanlar (Eğitim) /M. Kemal ile Çanakkale'den Ankara'ya (Tarih) /En Büyük Tehdit Milliyetçilik (Araştırma) /Laiklik, Şeriat ve Türban Tartışmaları (Tarih) /Cumhuriyet Değerlendirmeleri (Makale, araştırma) /Dünyanın Birliği (Makale) /Dünya Birleşirse savaşlar biter (Makale araştırma) /Türkiye'nin Mutsuz ve Huzursuz İklimi (Deneme) Ortaçağ Önümüzde Dipsiz Çukur (makale) /Kıbrıs'ta Tarih ve Doğa (Gezi) /Yurtiçi Gezilerim (Gezi) /Baltık Ülkelerinde Gezi (e-kitap Gezi) /Türkistan Gezisi (e-kitap Gezi) /İran'da Gezmek (e- kitap Gezi) Kafkas Ülkeleri (e-kitap Gezi) /Tebriz (e-kitap Gezi) /Hemedan (e-kitap Gezi) /İsfahan (e-kitap Gezi) /Şiraz (e-kitap Gezi) /İran Hazarı (e-kitap Gezi) /Abakan'dan Baykal'a (e-kitap Gezi) /İrkutsk'tan Urallara (e-kitap Gezi) Çocuk Kitapları: Su Damlasından Buluta (Gezi) /Pergeli Bulutlar Toroslarda (Gezi) /Termessos'lu Gençlerin Onur Mücadelesi (Gezi) /Kasaphane Kedileri (Çocuk romanı).*

Yazarın elektronik kitapları VE DÜNYA BİRLİĞİ İLE İLGİLİ düşüncelerini okumak için www.nazmioner.com.tr adresini tıklayın.

İÇİNDEKİLER

Tarihi Horasan bölgesi	05
İran Horasanı	06
Kuzey Horasan Bölgesi	07
Bojnord	10
Güney Horasan Bölgesi	14
Razavi Horasan	15
Meşhet	16
Meşhet'e akşamüstü geldim	18
Haram	22
Nadir Şah türbesi	42
Nişabur	53
Hayyam ve Attar	63
Nisabur merkezi	81
Agahui medresesi ve ferdosi parkı	91
Tus	96
Haruniye	108
Park-1 Milliye	112
Kuçan ve Bajgiran	123
Meşhet'e geri dönüş	136
Meşhet'ten Tahran'a	138

TARİHİ HORASAN BÖLGESİ

İran'da Sasani İmparatorluğu döneminde ülkenin doğusunda kalan bölgelere Güneşin doğduğu yer, ya da güneşin yükseldiği yer anlamında Horasan denilmiştir.

Tarihi Horasan Bölgesinin sınırları oldukça geniş olup Türkmenistan ve Özbekistan topraklarının yarısı Afganistan topraklarının yarısından fazlası, Tacikistan topraklarının tamamı ile İran ve Kırgızistan topraklarının bir bölümü tarihi Horasan bölgesinde kalmaktadır.

Tarihi Horasan bölgesinin haritası

Bölgede birçok devlet olup İran Horasanı bölümünde Farslardan başka Horasan Kürtleri, Horasan Türkleri, Horasan Türkmenleri yaşamaktadır.

İRAN HORASANI

Aşağıdaki haritada açık yeşil ile gösterilen İran Horasanı 2004 yılında Kuzey (yukarı), Güney (aşağı) ve Razavi Horasan olarak üç eyalete ayrılmıştır.

İran haritası üzerinde Horasan bölgesi açık yeşil alanlardır

Ben Horasan'a Gülistan Eyaletinin merkezi olan Gorgan'dan Meşhet'e geçerken Kuzey Horasan eyaletinden girdim. Kuzey Horasan'la ilgili düşüncelerim yol boyunca gördüklerimle sınırlı olup Güney Horasan'a ise hiç gitmedim. Bunun için bu kitapta Meşhet ve Razavi Horasanı anlatacağım. Güney ve Kuzey Horasan ile ise internetten aldığım kısa tanıtım bilgilerini koyacağım

YUKARI (KUZEY) HORASAN EYALETİ

Gülistan Eyaletinden Horasan'a: Sabah Gülistan Eyaletinin merkezi olan Gorgan'dan yola çıktıktan sonra uzunca bir süre Hazar Denizinin etkisinde zengin bir bitki örtüsüne sahip şehirlerden geçtik. Buralardaki kuru tarım alanlarında ekinler ermiş hasat yapılıyordu. Dağlarında orman ovalarında bağlar bahçeler ve pirinç tarlaları vardı.

Eğimli arazilerde asma bağları

Horasan'a doğru ilerledikçe bitki örtüsü de birden değişerek her yerde ormana dönüştü. Çok gür ve çok canlı bir ormandı. Sanki Mazenderan'da Hazar kıyılarına çıktık. Galuş'tan sonra ise orman her tarafımızı sardı ve yol bir bitki tüneli gibi ormanın içinde kayboldu. Gür olduğu kadar devasa ağaçlar da vardı. Bu ormanlar takriben 20 kilometre kadar devam etti ve Dust'ta bitti.

Azadshahr 'de bir meydan ve altta Aşkale 'den bir görüntü

Aşkale orta büyüklükte bir şehir. Türkmenlerle Kürtlerin yaşadığı güzel bir kent. Genellikle kuru tarım alanları hakim ovada. Ama yeşil alanlar da az değil. Aşkale'den sonra bu yeşil alanlar daha da artarak, bazı köylerde tamamen bağ bahçeye dönüşüyor. Özellikle yamaçlarda kesintisiz uzanan bağlar bir orman görüntüsü veriyor.

Kuzey Horasan Eyaletine doğru ilerledikçe bağlar ve bahçeler bitme noktasında azalırken, arazinin de farkına varmadan yükselmiş olduğunu, bitki örtüsünün bozkıra dönüştüğünü görüyoruz. Burada buğdaylar daha yeni başak çıkarıyordu. Sonunda Bojnurd büyük ve kurak bir bozkır ovasının çukurlaşan orta yerinde göründü. Burası artık Kuzey Horasan Eyaletinin merkezidi,

İran'ın 31 Ostan'ından (Eyaletinden) birisi olan Kuzey Horasan Eyaletinin alanı 28 bin kilometre kare olup nüfusu bir milyona yakındır. Eyaletin başlıca şehirleri (şehirleri) Bocnurd, Şirvan, Cacarm, Maneh, İsfarayen, Germeh, Faruş olup Bojnurd eyalet merkezidir.

BOJNURD

Bojnurd Gülistan Eyaletinden sonra gelen Kuzey Horasan Eyaletinin merkezi olup büyükçe bir bozkır kentiydi. Türkmen atlarıyla nl Bojnord kentinin kırsalı kuru, ormansız aēasız olsa da merkezi bakımlı, bulvarları meydanları botanik bahçesi gibiydi. Burası da Farisi Türkmen ve Kürtlerin oēunluk olduēu 250 bin nüfuslu bir kent.

Bojnord, ilerdeki büyük dzliēn ukurlaştıēı yerde

Bojnurd'a doēru baēlar ve bahçeler bitme noktasında azalırken, arazinin de sürekli yükselerek bin metreyi aştıēını görüyoruz. Bojnurd'un ykseklıēi 1100 metre olup etrafı fazla yüksek olmayan,

çıplak dağlarla çevrili bir çanak gibiydi. Bojnurd bu çanağın içinde kurulmuş, ama çanak oldukça büyük bir ova.

Safevilerin Türkmen saldırılarına karşı kurmuş olduğu şehir isyanlar ve depremlerle yıkıldıysa da sonradan yeniden inşa edilmiştir. Hatta buradaki Kürt nüfus da o zamanlar Türkmen akınlarını önlemek için buraya yerleştirilmiş

Bojnurd

Bojnurd'an Şirvan'a doğru arazi devamlı yükseliyor. Aslında bunu biz hiç hissetmiyoruz. Yani Gorgan'dan beri doğru dürüst bir engebe ile karşılaşmadık. Hep dümdüz bir arazide yol aldık gibiydi. Fakat doğaya bakıyorum oldukça yüksek bir yaylada bulunduğumuzu anlamakta gecikmiyorum.

Çünkü Gülistan Eyaletinin Gorgan'dan Gumbet'e kadar bölümlerinde buğday arpa hasadı tamamlanmış, buradan sonrakilerde ekinler ermiş iken, Bojnurd'da yeni başak çıkarıyordu.

Şirvan da orta büyüklükte ve diğerleri gibi güzel bir bozkır kenti. Faruj'a doğru arazi daha da yükselmiş olmalı ki, ekinler daha on santim olmamış, yerde yapışıp duruyor. Asmalar daha yeni filizleniyor. Yükseklik doğanın uyanışından belli oluyordu.

Yeni başak çıkaran ekinler

Ama hiçbir yerde yükseklik yazmıyor İran'da. Ova çok geniş ve taban arazi. Ve tabii ki kuru ziraat yapılıyor. Koyun sürülerinin çokluğu ve sürülerin büyüklüğü, hayvancılığın temel geçim kaynağı olduğunu gösteriyor. Zaten çayır ve meralar da çok fazla.

İklim ve bitki örtüsü olarak Kuçen' de aynı. Buralarda nüfusun çoğunluğu Kürt ve Türkmen olup Farisilerin daha az olduğunu söylediler. Astara Reşt arasında Türk ve kürt köylerini yan yana görünce, Türkün olduğu yerde Kürt, Kürt'ün olduğu yerde Türk olması beni düşündürmüştü.

Kuen Şehir olarak orta büyüklükte (yüz bin) bir bozkır Şehri. Fakat Şehrin ii güzel. Bulvarları ve meydanları özenle iŐlenmiŐ ve sanki bu Őehirler bulvar ve meydanlarını birbirleriyle yarıŐtırıyorlar.

İran Kırsalından bir sel yatağı

MeŐhede 45 km kala arazi epeyce alçalmıŐ olmalı ki, Şeneren’de birden her tarafta meyve bahçeleri ve yeşil alanlar çoğaldı. Şeneren de orta büyüklükte bir bozkır kenti ve Meşhet’e yakın. Şeneren Meşhet arası ise çok büyük bir ova olup her taraf bağlar ve bahçelerle kaplı. Meşhet’e vardığımızda, ortalık kararmaya baŐlamıŐ, sokaklarda yanan rengarenk ıŐıklar, Şehre büyülü bir hava veriyordu.

GÜNEY (AŞAĞI) HORASAN EYALETİ

Ben Güney Horasan bölgesine gitmedim. Onun için bu eyalet hakkında topladığım bilgileri kısaca paylaşmak gerekirse şunları söyleyebilirim.

Afganistan sınırındaki eyalet daha çok kilimleri ve safran üretimiyle tanınmakta olup nüfusun çoğunluğunu da Afgan Peştunlar oluşturmaktadır. Diğer etnik gruplar ise beluciler ve Araplardır. Alanı 125 bin kilometre kare olan eyaletin nüfusu (2006) 650 bin kadardır.

Güney Horasan eyaletinin haritası

Eyalet yönetim merkezi Bircend olup diğer şehristanları şunlardır. Firdevs, Gain, Serayan, Nehbendan, Tebes ve Serbişe'dir.

RAZAVİ HORASAN

Razavi Horasan Eyaleti, İran'ın 31 eyaletinden birisi olup ülkenin kuzeydoğusunda Afganistan sınırındadır. Alanı 144.681 km² olup nüfusu altı milyondur. Bölge nüfusunun çoğunluğu Farslardan oluşmakla beraber Horasan Kürtleri, Horasan Türkleri ve Türkmenler de vardır. Ayrıca Afganistan'dan gelen mülteciler de önemli bir miktara ulaşmaktadır.

Razavi Horasan eyaletinin merkezi, Meşhed şehri olup diğer şehirleri şunlardır. Dargaz, Goçan, (Kuçan) Çenaran, (Şeneren) Fariman, Serahs, Türbet Cam, Ferdows, Taybad, Gayen, Kaşmar, Nişabur, Bardaskan, Sabzevar, Gonabad, Boshrooyeh, Kalat, Haf ve Roştar ve Khalil Abad olmaktadır.

Razavi Horasan eyaletinin merkezi olan Meşhed eyalet nüfusunun yarısına sahip olup eyaletin gelişiminin motor gücüdür. Haram başta eyaletin tüm önemli kurumları Meşhed'te olduğu için şimdi Meşhed ve çevresini biraz daha ayrıntılı olarak ele alacağız.

MEŞHET

Meşhet hakkında kısa bilgi: İran'ın ikinci büyük kenti olan Meşhed, ülkenin doğusunda, tarihi Horasan bölgesinin İran'da kalan bölümündedir. Razavi Horasan eyaletinin merkezi olan şehrin deniz seviyesinden yüksekliği 980 metredir

Fazla bir tarihi geçmişi bulunmayan Meşhet kenti 823 yılında kurulmasına karşın İmam Rıza'nın şehadet yeri anlamında Meşhet adını da aldıktan sonra Şiilerin kutsal ziyaret yeri haline gelerek hızla büyümüş ve bugün üç milyonu aşan nüfusu ile ülkenin Tahran'dan sonra ikinci büyük kenti haline gelmiştir. Merv üzerinden batıyı zengin doğu ülkelerine bağlayan tarihi ipek yolu üzerinde bulunması da büyümesinde etkili olmuştur.

Abbasi Halifesi Harun Reşit 809 yılında Horasan bölgesine düzenlediği sefer sırasında burada Senabaz (Senabat) köyündeki kalede vefat etmiş ve kale yakınındaki bahçeye defnedilmiştir. Harun Reşit'in oğlu Halife Memun dokuz yıl sonra İmam er-Rıza ile Merv'den dönerken Senabaz (Senabad)'a geldikleri sırada, İmam Ali er-Rıza aniden hastalanıp ölmüş ve Memun onu babası Harun Reşit'in mezarının yanına defnettirmiştir. (Aslında her ikisinin de zehirlenerek öldürüldüğünü ileri sürenler de vardır.)

O zamanlar bu bölgenin en önemli şehri Tus iken Senabaz küçük bir köydü. Fakat İmam Rıza'nın mezarının burada bulunması nedeniyle köy kısa sürede Şiilerin en önemli ziyaret yeri haline gelerek kısa sürede büyümüş ve Tus'un yerini almıştır. İmam er-Rıza'nın mezarı üzerine büyük bir cami de yapıldıktan sonra adı da Senabaz değil şehadet yeri anlamına gelen Meşhet olmuştur.

Mayıs 1116'da Sünniler ile Şiiler arasında çıkan bir çatışmada Ali er-Rıza'nın türbesi yıkılınca muhtemel saldırılara karşı korunması

için etrafı surlarla çevrildi. 1161 yılında Tus ve Meşhet'i yağmalayan Oğuzlar İmam Rıza'nın türbesine dokunmadılar. Fakat 1220-1296 yılları arasında Meşhet Moğollar tarafından yağmalandı.

Meşhet adı ise 1330'lardan itibaren İlhanlı sikkelerinde Meşhed-i Ali b. Mûsâ er-Rızâ, Meşhed-i Rızâ, el-Meşhedü'r-Rezavî, Meşhed-i Tûs, Meşhed-i Mukaddes olarak yer almıştır. 1333' de Meşhed'i ziyaret eden İslam Seyyah İbn Battuta buranın meyveleri ve suları bol büyük bir şehir olduğunu yazar.

1243'te Anadolu Selçuklu devletini Köseadağ Savaşında yenerek kendine bağlayan Moğollar, 1256'da Hülagu Han ile Alamut kalesini ele geçirek Batınlığe son verip Tebriz merkezli İlhanlı Devletini kurdu.1258 Tarihinde de Bağdat'ı işgal ederek Halifeliğe son verdi. Sonra da genişleyerek 3 milyon 750 bin kilometre karelik bir alana yayılan tarihin en büyük devletlerinden birisi haline gelen İlhanlılar Döneminde Meşhet gelişmesini sürdürür.

İlhanlı devleti 1335'te parçalanarak yıkılış aşamasına gelmiş ve 1370'lerde tamamen ortadan kalkmıştır denilebilir. Yüzyılın sonlarına doğru bir Moğol asilzadesi Tus merkezli yeni bir Moğol devleti kurmak istediye de Timur'un oğlu Miran Şah 1389 yılında Tus' u ele geçirek yağmaladı ve harabeye çevirdi. İşte bu olay Tus'un sonu oldu. Tus'daki nüfusun çoğu Meşhet'e göçerek Meşhet sürekli büyü-yüp gelişti ve Tus'un yerini aldı.

Meşhet 1589 Özbek Şeybaniler tarafından yağma ve yıkıma uğradıktan sonra1673'te meydana gelen depremden de çok zarar görmüşse de 1736-1747 yılları arasında hüküm süren Nadir Şah zamanında altın çağını yaşamıştır. Nadir Şah Meşhet'i kendine başkent yapıp imar etmiştir.

Bugün Meşhet, İran'ın önemli bilim ve teknoloji merkezlerinden biri olup Meşhet'te pek çok üniversite ve araştırma merkezi vardır. Bunların en meşhuru Firdevsi Üniversitesi'dir.

MEŞHET'E AKŞAMÜSTÜ GELDİM

Meşhet'e bir akşamüstü ortalık kararırken girdik. Otogara dek geçtiğimiz yollardaki ışıklandırma sisteminden çok etkilenmiş olmalıyım ki, Meşhet sihirli bir masal kenti gibi geldi bana. Şehrin en öncelikli işlevi dinsel bir ziyaret yeri olmasından kaynaklandığı için olmalı kente bu mistik hava özellikle verilmiş sanki.

İmam Rıza Bulvarı, gece ışıklarla muhteşemdi

Otogarda indiğim zaman saat 20.30'du. Burada Türk yok demişlerdi. Anlaşma zorluğundan çekiniyordum. Gerçi taksiciye ne diyeceğimi biliyordum. Ama hiçbir şey demedim. Her gelene "Türki bilisen" diyordum. Sonunda bana Türkçe bilen taksiciyi buldular. O da beni Türkçe bilen personelin bulunduğu bir otele getirdi. Saat 21.00'de

otele yerleştim. Gorgan'da otelden ıkışımdan itibaren 13 saat geçmişti.

Yemek yenecek, yol izlenimleri yazılacak, telefon, fotoğraf makinesi ve bilgisayar şarja takılacak, çamaşır yıkanıp duş alınacaktı. Dışarı çıkıp yiyecek bir şeyler ve çamaşır için deterjan aldım. Çamaşırı yarına bıraksam diye dıřdđm ama yarın sabahtan akşama Meşhet'i gezecektim. Onun için bir çay içip yarım saat uzandıktan sonra işbaşı yaptım.

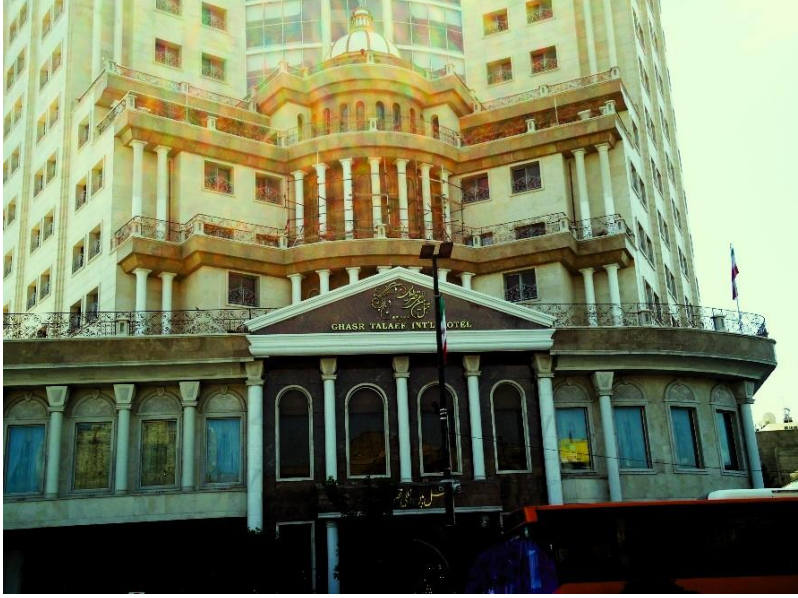

İmam Rıza'nın tđrbesi bulvarın her yerinden gđrđnđyor

Her şey bitince de buraya dek yolculuğu yazdım. Bir baktım ki saat 01.30 olmuş. Hemen gđzđme damla yapıp yattım.

Sabah uyandığımda 06.30'du. Yediden işbaşı yaparak, Sariden Meşhet'e kadar fotoğrafları bilgisayara aktardım. Sonra da saat dokuza dek bunları yerlerine gđre tasnif etmeye çalıştım. İyi kđtđ bir

kahvaltı yapıp 09.30'da otelden çıkıp İmam Rıza bulvarından, İmam Rıza türbesine doğru yol almaya başladım.

Devasa bir otel

Biryandan da fotoğraf çekiyordum. İmam Rızanın som altın kaplamalı kubbesi ve minareleri Bulvarın her yerinden görünüyordu.

İran'ın Tahran'dan sonra ikinci büyük kenti olan Meşhet'in nüfusu 3.000.000'u geçiyordu. İmam Rıza'nın Türbesi hatırına kurulup onu ziyaret için gelenlerin ihtiyaçlarını karşılamak işlevini yüklenen ve bu işlevi ile gelişmiş bir şehir. Bu yüzden burada her şey İmam Rıza'ya endekslî. Türbe ve külliyesi de onun sembolü.

Doğrusu Safevi hükümdarları içinde iki tanesini çok takdir ediyorum. Birincisi devletin kurucusu olan Şah İsmail ikincisi de yıkılmak üzereyken devleti yeniden toparlayıp büyük bir imparatorluk haline getiren birinci Abbas. Ona Büyük Abbas deniliyor ki gerçekten Safevilerden kalan her şeyde onun damgası var. İmam Rıza külliyesini

de Osmanlı toprağı olan Irak'ta Kerbela'ya giden hacıları İran'da Meşhet'e yöneltmek için her türlü lüks ve masrafı yaparak burayı önemli bir ziyaret yeri haline getirmiş.

Külliyeye bulvarların kesişme noktasının üstünde bulunduğu için bulvarlar yer altına inerken Türbe ve külliye yerinde kalmıştı.

Bulvar Külliyeinin altından geçiyor.

Devasa büyüklükte bir kompleks olan külliyyede, nereden girip nereden çıktığımı anlamak olanaksızdı. Burada fotoğraf çektilerim. Ama daha dış avludayız diye epeyce çektilerim. Görevlinin birisi fark etmiş gelip uyardı fotoğrafları görmek istedi, Türkiye, Müslümanım gibi bir şeyler söyledim yumuşadı ve bende fotoğraf makinesini çantaya koydum.

HARAM

On iki imamın sekizincisi olan İmam Rıza'nın Türbesinin bulunduğu pek çok yapının yer aldığı külliyeye Haram denilmektedir.

İran ve Meşhet turizminin merkezi olan Haram, her yıl yaklaşık olarak 15 ile 20 milyon arasında insan tarafından ziyaret edilmektedir.

Şii kaynaklara göre Ali bin Hişam tarafından verilen zehirli narı yemesi ya da hizmetçinin hazırlayıp Halife Memun'un bulunduğu zehirli nar suyunu içmesi sonucu veya fazla üzüm yemesinden dolayı 818'de İmam Rıza, şimdi Meşhet'in bulunduğu köyde öldü. Abbasi Halifesi Memun tarafından kılınan cenaze namazından sonra Memun onun babası Harun Reşit'in mezarının yanına gömdürdü. Bu olaydan sonra bu yer 'Mashhad al-Rida'nın (Ali al-Rida'nın) şehit edildiği yer, olarak adlandırıldı.

Şiiiler ve Aleviler bu mezarı ziyaret etmeye başlayınca doku-zuncu yüzyılın sonunda mezarın üstüne bir kubbe yapıldı ve etrafına çeşitli binalarla bir çarşı kuruldu.

993'te Gazne hükümdarı Sebük Tekin'in emriyle yıkılan Türbe 1009 yılında da oğlu Gazneli Mahmut tarafından onarıldı ve genişletildi. İşte zaman içinde sürekli genişleyip gelişerek büyüyen ve İmam Rıza'nın türbesinin bulunduğu bu devasa yapılar topluluğuna HARAM diyorlardı.

Haram'da ilk girdiğim kapalı mekan beş sıra devasa fil ayaklarının taşıdığı, yüksek merkezi kubbeli, süt beyaz bir mekandı. Mekanın girişinde poşet verdiler, ayakkabılarımızı içine koyup elimizde taşıyorduk. Bu kapalı mekanda 15-20 metre kadar gidince mekanın kadınlar bölümünde olduğumu fark ettim. Geri dönüp hem görevliye ayakkabıları vereyim ve hem de erkekler bölümüne geçeyim dedim. Ayakkabıları uzattığım görevli bir şeyler söyledi.

“Farsi bilmirem” dedim. “Farsi bilmirsen”dedi; “Belli, bilmirem” dedim.

Haram'ın ilk girişi

Şimdi anlıyorum ki adam bana ayakkabıların ilerde lazım olacağını ve bu yüzden elimde taşımam gerektiğini söylemiş. Ama ben İran'da o kadar çok cami gezmiş birisi olarak, girişte ayakkabılarımı hep göreliliye teslim ettiğim için (plastik terliklerimi) görevliye verdim. Bu mekândan çıkıp da büyük bir avluya girince ayakkabı aklıma gel-diyse de avlunun büyük bir bölümünde halı yazılıydı. Avlu da dolaşan insanlar oradan oraya gidiyordu. Ben halıların üstünden tekrar kapalı bir mekâna girdim.

Burada ve avlular dahil her yerde kalabalık insan yığınları ve genellikle kendinden geçmiş insanlar ruhani bir ortamda sanki bırakmış-lar kendilerini suyun akışına sürüklenip gidiyordu.

Buradan çıkınca da tekrar bir avlu daha geldi. Ve her avlu başka avlulara ekleniyordu. Genelde İslam cami mimarisinin hemen tüm

formlarının örneklerini oluşturan yapılar yine İslam süsleme sanatlarının da tamamını kapsar vaziyetteydi.

Devasa büyüklükteki mekânın hemen her yeri ziyaretçi dolu

Bu avlunun da çoğu yerinde halı yazılıydı. Çünkü binlerce insanın namaz kılıp dua etmesi için kapalı alanlar kâfi gelmiyordu. Avlularda da kuran okuyanlar dua ve namazla meşgul olanlar vardı. Çocuğunun elinden tutup gelenler, bebeğini getirenler, geldiği her kapıya yüz süren elini eşiklerde kilitlerde gezdirenler, yüksek sesle dua edenler arada birisinin yüksek sesle tekbirini yanıtlayanlar, dövünerek kendine işkence ederek ağlayan insanları her yerde görüyorum. Fakat her şey tam bir hüznün bir yas havasında. Eskiden Kerbela'nın yası belli aylar ve günlerde yapılıırken şimdi yas 365 güne çıkarılmış.

Önce bu durum bana çok abartılı geldiyse de yılda 15 milyon insanın buraya İmam Rızayı ziyarete geldiğini öğrenince artık 365 günün de yeterli gelmeyeceği kanaatine vardım. Yani Meşhet yılda en az

Antalya kadar misafir ağırlıyor. Üstelik bu insanlar Antalya’da olduğu gibi ilçelere de dağılmıyor. Hepsi de Meşhet’in merkezine geliyor ve merkezde kalıyor.

Her mekânın avlusu başka bir mekâna açılıyor.

Bu yüzden Meşhet’te en önemli sektör otel ve restorancılık. Ama nasıl olsa satılıyor diye otellere hiç özen gösterilmiyor. Yani ziyaretçiler buraya lüks aramaktan çok yoğun dinsel duygularla geldiklerinden kimse hizmetin farkında olmuyor. Hatta yokluk zorluk ve çile çekmek ziyaretin değerini artırıyor gibi bir anlayış olmalı ki, ziyaretçilerden külliyyede kendilerine başka işkenceler de uygulayanlarını da gördüm.

Bu durumu geçen yıl Kum’da da görmüştüm. Orada da Masume ve Cemkeran Şiilerin en öneli ziyaret ettiği yerlerdendi. Orada ziyaretçiler daha çok basit çadırlarda kalıyorlardı. Gerçi Meşhet’e gelenlerin %90’nı İran’ın diğer eyaletlerinden geliyor. Gelenler Meşhedi

unvanını alıyor ki, bu yarım hacılık sayıldığından hizmetin iyi veya kötü olması bu yoğun dini duygular arasın kaynayıp gidiyordu.

Külliyeden değişik görüntüler

Külliyyenin içinden görüntüler

İran dışından gelenler de Hindistan, Pakistan, Azerbaycan, Irak gibi Şii nüfusun yoğun olduğu ülkelerden geldiği için otellerde lüks ve temizlik fazla aramıyordu.

Külliyenin içinde yarım saatten fazla dolaştıktan sonra nihayet İmam Rıza'nın Türbesine gelebildim. Müthiş bir izdiham var. Bir de o kalabalıkta içeriye girmeden yatıp eşiği öpenler var ki, ezilmeleri işten bile değil. Çünkü kalabalıkta artık inisiyatifi kaybediyorsunuz. Suyun önünde sürüklenir gibi gidiyorsunuz. Orada birilerinin eğildiğini, yattığını veya düşüp ayak altında kaldığını fark etmek olanaksız.

İmam Rıza'nın türbesine giriş. Arkada altın kaplamalı kubbe

Hoş yatan adamlar için bu durum hiç de önemli değildi. Çünkü bu uğurda ezilip acı çekmeleri belki de onlar için ziyareti daha değerli hale getirecek. Çünkü zaten ezilmese bile çokları ezilmekten beter işkence yapıyor kendisine. Yalnız görevli molla sayısı çok fazla ve çok dikkatli davranıyorlar, girişlerin iki tarafında, ellerindeki, yumuşak ve renkli pamuk gibi bir şey kaplı sopalarını uzatarak uyarıyorlar. Burada fotoğraf makinesini çantaya koyup kaldırdım. Son fotoğrafı oradaki bir çocukla çektirdim.

Türbeye girmeden son fotoğrafım.

İmam Rızanın türbesine gelinceye kadar bütün kapalı mekanlar, avlular ve avluları çevreleyen revaklar, hepsi de rengârenk çinilerle

kaplı, bakımlı ve göz kamaştırıcıydı. Fakat türbeden içeri adımınızı attığınız anda, birden başka bir aleme gelmiş gibi oluyorsunuz. İhtişamın, estetik ve uyumun bu kadarı da olamaz diyorsunuz. Hani olsa olsa bin bir gece masallarında olabilir, ya da sanal ortamda yaratılmıştır diye düşünüyorsunuz. Cam ve ayna işçiliğindeki görkem ve ışık yansımaları elbette ki çini işçiliğinde yok. Ama burada cam ve ayna işlemler altın işlemlerle desteklenince ortaya olağanüstü muhteşem bir ruhani hava yaratılmış.

Bunu anlatmak yerine birkaç resim koymayı çok isterdim ama fotoğraf çekmek yasak. Burada ziyaretçilerde gördüğüm kadarıyla, bol bol namaz ve duaların yanı sıra her yere dokunmak ve yüz sürmek de önemliydi. Bu yüzden mezarın bulunduğu odanın kadınlar tarafı da erkekler tarafı da ful doluydu.

Bu durumda mezara yüz sürmek herkes için olanaksız, ama herkes mutlaka elini dokunmak istiyordu. Belki dokununca İmam Rıza'nın manevi gücünü kendilerinde hissediyorlardı. Ama mezara ulaşabilenlerin kimileri demir parmaklıklara bir yapıştı mı salıp ayrılmak istemiyor, öpüyor, öpüyor, kimi de çıkmak istiyor ve dışarıdan mezara ulaşmak isteyenlerin yarattığı basınç nedeniyle dışarı çıkamıyordu.

Ben de dokunmayı kafama koydum mezara dokunacaktım. Bir ara önümdeki iki kişinin arasından parmaklarım değmek üzereyken, Çocuklarını boynuna bindirmiş iki kişi birden çıkmaya kalkışınca, dalga beni alıp götürdü. Mezarın uzağına düştüm. Çocukların ezilmesi için babalarının boynuna biniyordu. Yeniden daldığımda bir on dakika kadar istemsiz sürüklendikten sonra mezara dokunmayı başardım. Böylece o insanların verdiği mücadeleyi yaşayarak anladım.

Türbenin yan odalarında da aynı ihtişam var. Atın işlemlerde, aynalarda yansıyan devasa avizelerin ışıkları ve som altınla kaplı kubbe, uhrevi havayı zirveye çıkarıyordu. Bu havayı gördükten ve insanların o anda İmam Rıza'nın hatırına öl desen ölmeye hazır tavırına baktıkça, din yoluyla insanlara her şeyin yaptırılabilceğini, Orta

çağın Hıristiyan haçlılarının, Sen Jan şövalyelerinin, Hasan Sabbah'ın ve tüm dünyaya dağıldıktan sonra binlerce yıl sonra dinleri sayesinde ayakta kalarak bir araya gelen Yahudilerin durumunu daha iyi kavriyorum.

Sydney'de Bahai Tapınağını gezdiren adam, "ilerde insanlık bütün kötülüklerin dinlerden kaynaklandığını düşünerek dinleri terk edecek. Fakat kötülüğün bitmediğini görerek, nedenin din değil insan kendisi olduğunu anlayacak" demişti.

Mezara dokunup, şanslılar yüz sürüp geçtikten sonra Türbenin yan odalarında veya dış avlularda namaz kılıp ellerindeki dua kitaplarını okuyorlardı. Çıkanın yerine devamlı yenisi gelerek bu izdiham gün boyu devam ediyordu. Ben Mezar bölümünden çıktıktan sonra halı müzesine geçerek yeniden resim çekmeye başladım.

Halı müzesinde bir halı

Burada müzedeki halıların güzelliğini sözle anlatmak olanaksız. Onun için resimlerini koyuyorum

Ben burada bir Azeri ile karşılaştım. “Neden İmam Rıza’ya bu saygı, hürmet” diye sordum. Bu soruyu daha önce de çok insana sormuş, ama bütün imamları sevdiklerini söylüyorlardı. Tatminkâr bir yanıt alamamıştım. O da bütün imamları sevdiklerini söyledi.

Halı Müzesindeki halılardan örnekler

İmam Rıza'nın kardeşlerinin bile diğer imamlardan daha fazla ziyaret edildiğini, mesele İmam Kazım, Zeynel Abidin'in ve hatta Caferi Tarikatının kurucusu 6. İmam Cafer'in bile bunun yarısı kadar itibar görmediğini söyledim.

O zaman genç bana "Onlar Şii değildi. O zaman Abbasilerde çoğunluk Sünni olduğu için Şia açıktan savunulamıyordu" deyince ben de durumu kavrar gibi oldum. Demek ki Cafer, Caferi Tarikatını getirmiş olsa bile bunu bir mezhep haline getiren İmam Rıza idi.

Meşhette imam Rıza'dan başka ziyaret edilen yerler arasında Şeyh Bahai de (Seyit Muhammet Bahaeddin 1644-1700) bulunmaktadır. Şeyh Bahai Meşhet'te doğmuş ve burada ölmüş Safevi Dönemi Şii alim ve din adamıdır. Felsefe ve pozitif bilimlerle de ilgilenen Bahai döneminde İsfahan sarayındaki hükümdarlara danışmanlık yapmıştır. Şii fikhı üzerine yazdığı **Jame Abbasi**, değişik konulardaki eseri **Kashkul**, Şii felsefe ve teolojisine üzerine yazdığı **Al-Tuhfa al-Husainiyya** en önemli eserleridir.

Ben bu külliyeinin içinde bulunan Gevher Şad Camiini de gezmek istiyordum. Ama Azeri genç, müze kapanabilir, gel ben sana müzeyi göstereyim” dedi. Bir sonraki avluya çıkınca halı müzesi bitmişti.

Hem çok ve hem de çok güzel halılar arasında seçmede zorlandım

Ben “Tamam bulurum müzeyi” dedim; ayrıldık. Ayakkabılarımı almaya döndüm. Fakat ara da bul ayakkabıları koyduğun yeri. 15-20 dakika solondan salona avludan avluya dönüp durdum. Milyonluk şehirlerde kaybolmak istesem bile kaybolmayan ben, ayakkabılarımı girişine koyduğum süt beyaz mekânı bulamıyordum. Sonra cebimden ayakkabılarımın konulduğu bölmenin numarasını gösteren markayı çıkarıp baktım. Bölme numarasının üstünde daha küçük rakamlarla 19 yazıyordu. Bunun o süt beyaz mekanla ilgili olabileceğini düşünerek bir görevliye gösterdim.

Tarife başlayınca da boşa nefesini tüketme dercesine “No Farsi, Farsi bilmirem” dedim. Elimden tutup iki avlu geçtikten sonra yan avluyu gösterdi. Nihayet ayakkabılarımı buldum ama çoraplar batmıştı, çorapları çıkarıp ayakkabıları çorapsız giydim ve doğruca müzeye gittim

Halı Müzesinde dört yüz yıllık halıları resimlerle anlattığım gibi Arkeoloji müzesinde de binlerce yıl önceye dayanan eserleri resimlerle anlatmaya çalışacağım.

Arkeoloji müzesi de çok zengindi

Arkeoloji müzesinden görüntüler

Helenistik Döneme ait Selevkos paraları

Selçuklu, Moğol, Timur Dönemlerinden kalma kapılar

Saat 10.00 başlayan İmam Rıza Türbesi ziyaretini 14.30'da tamamladım. Otelden çıkışta 5,5 saat olmuş. İki gündür sol ayak bileği sorun çıkarmaya başladığından günlük ayakta kalma süresinin 5 saati geçmemesini kararlaştırmıştım ama limit şimdiden dolmuş. Otel yakın nasıl olsa oraya kadar da yürüyüp yatıp dinleneyim dedim. Ama İmam Rıza Bulvarından buraya geldiğim bulvarın Türbenin arkasındaki devamına çıkmışım.

Külliyenin çıkışında İmam Rıza Bulvarı

On dakika kadar gidince Nadir Şah'ın türbesini gördüm ve yanlış yolda olduğumu anladım. Fakat çok da iyi oldu, ziyaret edeceğim yerlerden birisi kendiliğinden önüme çıktı diye düşündüm. Türbenin parkına girip bir süre oturup dinlendim.

NADİR ŞAH TÜRRESİ

Türkmenistan’da 1688 yılında doğan Nadir Şah aslen Afşar Türk boyundandır. Erken yaşta yetim kaldığı için zor geçen çocukluk yıllarından sonra haydutların lideri oldu. Sonra da askeri yetenekleriyle dikkat çekerek yerel bir hükümdarın hizmetine girdi. Safevi Devletinin merkezi otoritesi zayıflayınca da 1736 yılında yönetimi ele geçirdi ve kendisini şah ilan etti.

Nadir Şah anıtı

Ekonomiyi canlandırmak için önlemler alarak vergi sistemini yeniden düzenleyip merkezi otoriteyi güçlendirdi. Ticaret yollarının hakimiyetini ele geçirdi. Şii ve Sünni Müslümanlar arasında barışı sağlamak için çok çaba gösterdiyse de bu barış uzun süreli olmadı.

Sert ve acımasız bir lider olarak tanınan Nadir Şah sahip olduğu askeri deha sayesinde kısa sürede İran’da yönetimi tam olarak sağladı. Yaptığı askeri reformlarla ordusunu disiplinli ve düzenli bir askeri güç

Nadir Şah anlatan resim

Önce Osmanlı ve Rus işgallerini durdurdu. Sonra Horasanı Afganlardan geri alarak Meşhet'i kendine başkent yaptı. Sonra da Orta Asya ve Hindistan'a seferler yaparak Ganj Nehrine dek Hindistan'ı ele geçirdi. Böylece Nadir Şah ile birlikte İran tarihi yeniden bir diriliş içine girmişti. Fakat Nadir Şah 1747 yılında Horasan'da bir suikast sonucu öldürülünce ülkede karışıklıklar çıktı ve Afşar hanedanı sona erdi.

Nadir şah burada kendisi için yaptırmış olduğu türbeye gömüldü. Ölümünden sonra Meşhet'i ele geçiren Afgan Şahı şehri uzun süre elinde tutamadı. İran'a egemen olan Kaçar Türk sülalesi Meşhet'i Afganlardan geri aldı. Fakat Kaçarlar (Gajarlar) başkenti Tahran'a taşdılar. Meşhet Kaçarlar döneminde de gelişmeye devam etti. Özellikle Kaçar Feth Ali Şah Meşhet'in gelişmesi için yeni cami, saray gibi yapılar yaptırdı. Kaçar Nasrettin Şah zamanında da Meşhet büyük hizmetler olarak gelişmesini sürdürdü.

Afşar nadir Şah Müzedeki silahlar

Müzezi Ziyaret eden öğrenciler ve aşağıda park

İmam Rıza'nın külliyesinde beş saatten fazla dolaştıktan sonra otele gidip yatmak isterken çıkmıştı karşıma Nadir Şahın Türbesi. Türbe güzel bir parkın içindeydi. Önce parkta oturup yarım saat kadar dinlendim.

Nadir Şah, şaha kalkmış devasa bir atın üstünde ve elinde baltası, arkasında askerleriyle, muhtemelen bir kaleyi zapt etme sahnesi canlandırılmış. Mezarın arkası ve solu müze. Müze de döneminin ve kendisinin eşyaları, silahları vs. resimleri var.

Müzei gezen öğrenciler

Nadir Şahın anıt mezarından çıkınca bir levhada reilwey yazısını gördüm. Katar uzak mı diye sorduğum müze görevlisi yakın olduğunu bir km kadar olduğunu söyleyince buraya bir daha gelmeyeyim diye oraya da yürüdüm.

Fakat bir kilometreden fazlaydı. İyice yorulmuş ve acıkmıştım. Önüme bir restoran çıksa da hem karnımı doyursam hem de biraz dinlensem diyordum ama çıkmadı.

Tren İstasyonu

İki muz alıp açlığı bastırarak yola devam ettim. İstasyona varınca çok büyük bir kalabalık vardı. İstasyon çok büyük olup adeta havaalanı gibiydi. Görevliye trenle Aşkabat'a gideceğimi İngilizce söyledim. O Farsça yanıtlayınca "Farsi bilmirem, Türki" dedim.

"Türki bilersen" diye beni yandaki memura gönderdi. Ona Türkmenistan'a trenle gitmek istediğimi, Aşkabat'a hangi saatlerde tren olduğunu sordum. "Buradan kalkmıyor. Kuçan'a gidip oradan bineceksin" dedi.

Biraz dinlenip çıktım ama artık yürüyecek hal kalmamıştı. Bir taksi ile otele döndüğümde saat dörttü. Önce bir saat yattım dinlendim. Sonra bir yemek yiyip tekrar çıktım. Aşkabat otobüslerinin Seraks diye bir yerde bulunan Evveli Saktuman Terminalinden kalktığını söylemişlerdi. Hem gidip burayı göreyim ve hem de şimdi dinlenmişken biraz yürüyüp şehri tanıyayım dedim.

Mirza Küçek Parkından bir görüntü

İmam Rıza bulvarından Daniş hıyabanına saptım. Burada bir müddet gittikten sonra güzel bir parka geldim. Oturup dinlendim resimlerini çektim. Mirza Küçek Han parkıydı. Reşt'te türbesini gezerken Mesut, Mirza Küçek'in uzunca bir süre Meşhet'te ormanlarda saklandığından söz etmişti. Belki de onun anısına bu parka adı verilmiş olabilir.

Parktan çıkıp Daniş hıyabanına (bulvarına) devam ederek Şehriyer Meydanına geldim. Güzel bir meydandı. Burada bir binanın uzunluğu dikkatimi çekti. Normalden çok uzun bir bina olup girip çıkan insan sayısı da çok fazlaydı.

Şehriyer Meydanı

Girip baktım pazardı. Tabii ki Meşhed Pazarı da gezmek istediğim yerlerden birisiydi. Bina yaklaşık 700-800 metre uzunluğunda vardı. İki tarafında dükkanlar ve bu iki sırayı ortada birbirine bağlayan yol olup dükkanlar aynı şekilde ikinci katta da devam ediyordu. Yani bu pazarı tam gezeyim dersanız toplan 3-4 kilometre yapmanız gerekiyordu.

İmam Rıza Pazar girişi ve altta pazar

Ben sağ koridoru izleyerek ve arada bir ikinci katta devam ederek sonuna kadar gittim ve g6rd6m ki İmam Rıza bulvarındayım.

Pazarın dışında da iki taraflı olarak d6kkanlar dizilmişti. Geri d6n6ř6 pazarın dışındaki bu d6kkanların 6n6nden ge7erek yaptım ve tekrar şehriyar meydanına geldim. Artık y6r6yecek hal kalmamıştı. Gideceğim terminalin maşınlarını (Arabalarını) sordum, bir sonraki meydanda dediler. 7aresiz Pen7rah meydanına dek y6r6yerek orada taksiye bindim.

Meydan

Selaks veya Seraks denilen yerdeki terminale vardığımda ortalık kararmak 6zereydi. A7ık bir yazıhane buldum. Gen7 birisi “Buradan Aşkabadâ araba yok. Merkez Terminale bak” dedi.

Oysa d6n Meşhed’e gelince Merkez Terminalde ilk 6nce Aşkabat arabalarını sormuştum, onlar da Seraks’daki bu terminali s6ylemişti. 7aresiz bir taksi daha 7ağırarak Merkez terminale gittim. 76nk6 yarın

Nişabur'a gideceğim için Merkez terminalde Nişabur arabalarını da soracaktım.

Önce Merkez Terminaldeki polislere sordum. Genç olanı İngilizce biliyor musun dedi. İngilizce söyledim. Anlayamayınca ötekiler bir Türk bulmasını istediler. Genç polis bir Türk bulup geldi. Türk beni orada büfe işleten başka bir Türk'e götürdü. Çevrelerindeki esnafa sordular soruşturdular, Terminalin çıkışında Eren Otelin altında Aşkabat otobüslerinin yazıhanesi olduğunu söyleyip, oteli gösterdiler.

Meşhet

Karanlık çökmüş ve otel çevresindeki dükkanlar kapalıydı. Buradan benim otel üç dört yüz metre kadardı. Otele yürüyerek gidip yattım. Akşam on buçukta kalkıp yemeği yiyip duş alıp yattım. Çalışacak halde değildim ve ayrıca sabah erken kalkıp, Terminale gitmem gerekiyordu.

NİŞABUR

Nişabur hakkında kısaca bilgi vermek gerekirse; şehrin Meşhet'ten çok daha eski bir geçmişi olup tarihi İpek Yolu üzerinde bir zamanlar bölgesinin en önemli kültür ve ticaret merkezi idi. Binalud Dağının güney eteklerinde kurulmuş olan şehrin önünde çok büyük bir düzlük halindeki verimli ovası İran tarımına önemli katkı sağlamaktadır. Ayrıca yakınındaki dünyanın en kaliteli turkuaz madeni de iki bin yıldır işletilmektedir.

Nişabur'a yaklaştıkça ekim dikim alanları çoğaldı

Nüfusu 250 bine yaklaşan Nişabur'un adı Sasani Hükümdarı I. Şapur'dan gelmektedir. İsim önce Bişapur iken zamanla Nişabur olmuştur. Sasaniler Döneminde altın çağını yaşayan şehir, Arapların

bölgeyi işgaliyle önemini yitirse de Selçuklu Devleti döneminde yeniden önem kazandı. Çünkü Selçuklu Devleti'nin ilk hükümdarları olarak bilinen Tuğrul Bey ve Çağrı Bey, Nişabur'da hutbe okutarak 1038 yılında bağımsızlıklarını ilan etmişlerdi. Bu dönemde Selçuklu Sultanlarının ikamet yeri olarak da önemini korudu. Fakat 1221 Moğol saldırıları ve 1280 yılındaki büyük depremde şehir büyük çapta yıkıldı.

Safeviler döneminde yeniden önem kazanmışsa da yakındaki Meşhet'in sürekli büyüyüp gelişerek büyük bir cazibe merkezi haline gelmesi ve eyalet merkezi olması yüzünden nüfus ve hizmetler hep Meşhet'e kaymıştır. Bu yüzden Nişabur bugünkü önemini daha çok geçmişte yetiştirmiş olduğu ünlü kişilerden almaktadır. Bunların Başlıcaları şunlardır.

Nişabur'a giriş

Müslim bin Haccac - İslam tarihinin en büyük muhaddislerinden biridir. En çok bilinen eseri Sahih-i Müslim olarak tanınan hadis eseridir.

Hâkim_el_Nişaburî - daha çok 'İmam Muhaddit' veya 'Horasan'lı Muhaddit' olarak da bilinen İslamın en büyük Sünni hadis bilginlerindedir.

Sülemi - Ünlü mutasavvıf.

Ömer Hayyam - matematikçi, astronom, filozof ve şair,

Feridüddin Attar - mutasavvıf ve şair

Hacı Bektaşî Veli - Tasavvufcu ve Anadolu'da gezgin vaizdir.

Nişabur'a yolculuk:

Meşhed'de gezmeyi planladığım yerlerden sekiz tanesi türbe idi ve bunların altı tanesi Meşhet'in dışındaydı. Bunlardan Ferdosi (Firdavsi) ve Gazali Meşhet'e 25 km ötedeki Tus kentindeydi. Ama diğer dördü Nişabur'daydı. Nişabur 130-140 kilometrelik bir yol olup iki-üç saatlik sürer dediler.

Fakat Meşhet'e kadar gelmişken Nişabur'da Ömer Hayyamın mezarını ziyaret etmeden gidemezdim. Bir hesap yaptım üç gidiş üç geliş altı saat yol. Dört saat de orada dolasam on saat ki tam bir günümü Nişabur'a ayırmam gerekiyordu. Dün otogarda sordum, sabah sekizden akşam sekize kadar her saat başı otobüs vardı. Fakat ben daha Meşhet'e ilk geldiğim andan beri Türkistan'a gidecek arabaları arıyorum ya işte bu yüzden Aşkabat arabalarını da araştırmak için otelden erken çıktım.

Saat 07.30'da Merkez Terminaldeydim. Otelden terminale kadar, İmam Rıza bulvarına çıkan sokakların fotoğrafını çektim. Sabahın erken saatinde sokaklar bostu. Terminale varmadan bir önceki meydana ameleler kendilerini işe götürecek işverenleri bekliyordu.

Antalya'daki amele pazarını hatırladım. Bu insanların o gün için ve hatta diğer günler için bir planları yok. Bugün nerede kiminle çalışacak, ne iş yapacak belli değil. Birisi gelecek bugün senden şu işimi yapmanı istiyorum diye başlayıp en az yevmiye ile işini yaptırmaya çalışacak. Amele kısa bir pazarlıktan sonra yevmiyeyi birkaç kuruş arttırmaya çalışacak, artıramazsa zorunlu verilen miktarı kabul edecek.

Omar Hayyam 'in türbesinden Nişabur 'un görünüşü

Garajın girişindeki Eren Otel civarında Aşkabat yazıhanesi aradım. Her yer kapalıydı. Açık olanlara sordum. “Bilmiyoruz” diyorlardı. Ben ısrar edince birisi ötede çaycılık yapan Türk birisini çağırdı. “Hoş gelmişsen hemşerim. Ne istiyisen” dedi.

Anlattım “Yok öyle bir şey” dedi ve emin olmak için O da başka bir Türk çağırdı. O Türk, Fars taksicilere danıştı derken beş- altı kişi toplanıp Farsça tartıştıktan sonra Türklere biri bana “Aşkabat arabaları Payanevi Mihraç Musafirevi’den gider” dedi ve farsça yazıp elime verdi.

Merkez terminal

Ben 21 Mayıs 2012 günü hızla Merkez Terminale girerek saat sekizdeki Nişabur arabasına bindim. Ön sıralar dahil her yer doluydu. Arkada yedek şoförün yattığı son koltuğa oturdum. Fakat araba hareket edince resim çekeceğim diye önde şoförle hostes koltuğunun arasındaki basamağa otunca: şoför, “Hostes koltuğuna, muavinin yanına geç” dedi.

Meşhet'ten Nişabur'a gitmek üzere çıkış

Şehrin çıkışındaki bulvar ve meydanlardan görüntüler aldım. Çıkışta şoför çay ikram etti. Burada otobüs şoförleri sürekli çay içerek gidip geliyorlar. Ön camla yan cam arasındaki metal bölüme bir halka kaynatılmış, bardağı oraya koyuyor. İki termos çayı içerek gidiyor. Yol boyunca da belli yerlerde bu şekilde hazırlanmış çaylar da olup şoförler durup buradan termoslarını dolduruyorlar.

Meşhet'i çıkınca sanki bir nehirden bir denize ya da sonsuz bir boşluğa dalmış gibi olduk. Her yer kupkuru. Bahar olduğundan hafif bir yeşillik olsa da kilometrelerce bağ bahçe ağaç gibi bir şey tek bir tane bile olsa görmek olanaksızdı.

Ovalar hafif dalgalı düzlükler şeklinde ufukta kayboluyor. Ekili alanlar az ve ekinler cansız ve cılız. Yeryüzü de gökyüzü gibi, okyanus gibi engin bir boşluk. Şimdi daha iyi anlıyorum Türk neden sınır tanımaz, neden bir sel gibi akıp gelmiş Orta Asya'dan Anadolu'ya kadar.

Nişabur yolunda kırsal sonsuz sınırsız bir okyanus gibi

Belki Doğu Anadolu'da dağlar biraz frenlemiş ve bazıları İran'da kalmış ama bazılarını dağlar da tutamamış, dağların arasındaki vadilerden bir ırmak gibi akıp gitmişler. İyi ki sonrasında Anadolu denizlerle çevrili. Ancak denizler tutabilmiş Türkleri. Yoksa şimdi Manş kıyılarında da olabilirdik.

Aynı şeyleri Hayyam için de düşündüm. Hayyam'ın hayatı her ne kadar İsfahan'daki Selçuklu saraylarında geçse de çocukluğunda Nişabur'un bu engin ve özgür havasını teneffüs etmiş, sınırsız coğrafyasını yaşamış olması, onu yeryüzünde tutamamış olmalı ki, rasathanesinde hep gökleri yıldızları inceleyip hesapladı, şiirlerindeki özgür eleştirilerini kimse engelleyemedi, diye düşündüm.

Parkın girişinde Omar Hayyam'ın büstü

Nişabur sokakları yüz yıllarca önceyi simgeler gibi

Onlar engel tanımaz, devasa ihtirasların sahibi üç Fars ve dünyayı avuçlarında tutan, dünyanın rakipsiz egemeni bir Türk hükümdarın yanında çalıştılar, İmparatoru büyüttükçe kendileri de büyüdü, hükümdar kadar nam saldılar. Nizam-ül Mülk ve Hasan Sabah iktidar hırsına kapılırken, Hayyam hırsını, ihtiraslarını gökyüzüne ve şiirin büyüğü okyanusuna yöneltti. Hasan Sabah, Melikşah gibi dünyaya hükmeden bir hükümdarı öldürterek, dünya devi bir imparatorluğu tek başına oluşturduğu fedailerle çökertti. Nizam'ın gözü belki de Melikşah'ın yerindeydi, hırsına kurban gitti.

Böyle bir dönemin dörtlüsünden birisi, matematik ve astronomi bilgini ve dünyanın en büyük şairlerinin başında geliyordu. O, Ömer (Omar) Hayyam'dı.

Yarım küre şeklinde mescit solda

Hayyam'ı görmek için Nişabur'a gelmekte tereddüt etmedim. Zaten hafif dalgalı düz arazide yol da otoban olunca otobüs iki saatte geldi. Garajda otobüsten iner inmez bir taksiye atladım ve 10.15'te Ömer hayamın türbesindeydim.

HAYYAM VE ATTAR

Ömer Hayyam'ın türbesi şehrin dışında 20 bin metrekarelik muhteşem bir parkın içindeydi. Buraya şehrin dış mahallelerinden geçerek gittik. Nişabur sanki hala Hayyam dönemindeki evlerde sokaklarda yaşıyordu. Belki elektrik, su, gaz vs bağlanmış ama evlerin ve sokakların yarattığı hava kesinlikle yüzyıllar öncesini çağırıyordu.

Türbenin dışında güzel bir bahçede yere kapatılmış bir kubbe veya yarım küre şeklinde çinilerle kaplı büyük bir yapı vardı. Önce bunun Hayyam'ın türbesi olabileceğini düşünmüştüm. Taksici orası meşcit dedi.

Hayyam'ın türbesinin bulunduğu park, bozkırda bir orman gibi

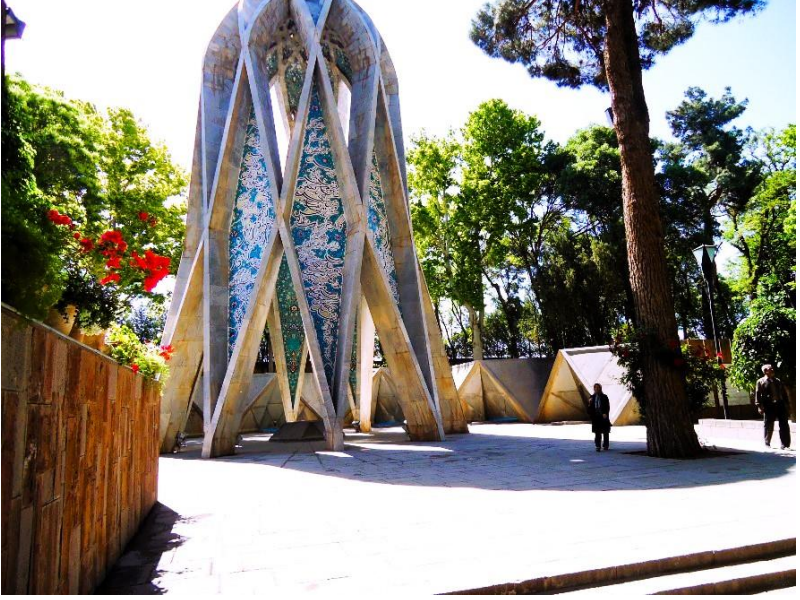
Türbenin bulunduğu alan oldukça geniş çaplı bir ağaçlandırma çalışmasına sahne olmuş. Fakat ne kadar büyük de olsa engin bozkırda bir nokta gibi kalıyordu.

Doğrusu İran'da böyle yerlerin tasarlanıp planlanmasındaki estetik ve inceliğe bir kez daha hayran kaldım. Bizde olsa normal sıradan beton yığını bir camiye getirip oturtulardı oraya. Oysa burada diğer türbelerle şeklen uyum kadar, Hayyam'ın felsefesini de fikren destekleyen bir cami yapılmış. Burada aralarında bir km mesafe bulunan iki büyük bahçe veya parkta, ikişerden dört tane türbe var.

Parka girişte Hayyam'ın anıt mezarı tam karşınıza geliyor.

Anıt mezarı, Tahran Üniversitesi Güzel Sanatlar Fakültesi Dekanı, mimar, heykeltıraş ve ressam Prof. Dr. Hoşeng Seyhun yapmış. Yapımına 1934 yılında başlanıp 1963 yılında tamamlanan. Anıt mezarın şekli tasarlanırken şairin "çadırı" anlamına gelen "Hayyam" lakabı dikkate alınarak çadır şeklinde tasarlanmıştır.

Anıt mezar ve tabanındaki geometrik şekiller

Anıtın yüksekliği 22 metre genişliği ise 18 metredir. Anıt mezarın yzey szslemesi, Nişabur'un znlz firuze taşı ile Hayyam'ın yirmi rubaisi yazılarak szslenmiştir.

1048 yılında Nişabur'da doğan zmer Hayyam Nişaburi'nin asıl adı Gıyaseddin Ebu'l Feth zmer bin İbrahim'dir. Bzyzk Selzuklu Sultanına danışmanlık yapan, matematik, Felsefe ve astronomi alanlarında zok znemli eserler veren bzyzk bir bilgin olmasına karşın dznya Hayyam'ı en zok rubaileriyile şair olarak tanımaktadır.

znersiteli kızlar anıtın znznde fotoğrafımı zektiler

Kalk ey Hayam, yattığın yerden
Seni selamlamaya geldim Nişabur'a
Horasan'dan, Meşhet'ten
Zağının bin yıl ilerisinden.
Damla yok bugzjn İnan'da
Senin şiirlerindeki meylerden.

Aslında Hayyam astronomi ve matematik alanında o denli ileri bir bilim adamıdır ki bugün İran devletinin kullanmakta olduğu Celali ve Hicri Şemsi takvimini 1079’da hazırlayarak Celalettin Melikşah’a sunmuştur. Bu takvimde bir yıl 365 gün 6 saattir. Ama her nedense rubaileri ön plana çıkmıştır.

Çünkü onun rubaileri korkuya dayalı kalıplaşmış asık suratlı şark yaşamına karşı aşk sevgi ve yaşama sevincini ön plana çıkarmaktadır. Bunu yaparken felsefe ve bilimi de ustaca kullanarak şiirsel özellikleri de korumaktadır. Aslında toplam 158 rubaisi olmasına karşın binden fazla benzeri üretilerek Hayyam’a mal edilmiştir. Felsefe, edebiyat, matematik ve astronomi alanında yaklaşık 18 eser veren Hayyam 1131 yılında Nişabur’da ölmüştür.

Park cennetten bir parça gibi

Bu ilk bahçede Ömer Hayyam ile birlikte İmam zade Muhammet Mahruk’un türbesi de var. Türbelerin bulunduğu bahçe cennetten bir köşe. Girişte Hayyam’ın değişik geometrik şekiller yansıtan türbesi tam karşınıza geliyor. Parkın içinde üniversiteli kızlar yağlı boya

resim yapıyorlar. Kimi Hayyam'ın, kimi Muhammet Mahruk'un türbelerini canlandırmaya çalışıyor. Kimi klasik kimi modern resim olarak, kimi empresyonist çalışıyor.

Resim yapan üniversiteli kızlar ve anıt mezara yazılan rubailer

Hayyam'ın mezarı türbenin altında ortada olup türbe çokgen ve üçgenlerden yaratılmış. Kubbe de öbürleri gibi kapalı değil. Geometrik şekillerin içinde boşluklar var. Yani Hayyam'ı oraya

hapsedememişler. O yine havayla doğayla temas halinde ve kubbenin her yerinden bozkırın engin boşluğuna ve gökyüzüne açılıyor. Çevre düzeni de dahil her şey Hayyam’ın felsefesini, düşünce sistemini yansıtıyor.

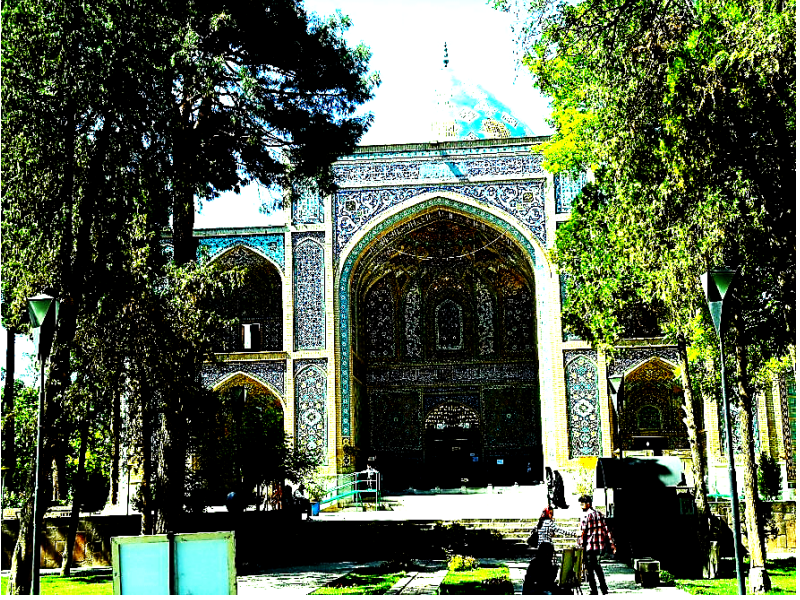
Muhammet Mahruk’un türbesinin karşısında hatıra eşya kitap ve CD satılan yerde hayamın şiirlerini tok sesli birisi devamlı okuyor. Daha doğrusu şiir CD’si bittikçe yeniden konuluyor. Burada on-on iki yaşlarında iki çocuk vardı. Onlara Attar’ın mezarını sorunca “Türkçe konuş. Biz Türkçe danışabiliriz. Biz Türk’üz dediler.”

“Nişabur’da çok Türk var mı” dedim; “Çoktur” dediler. Onlar benim fotoğrafımı çektiler, ben de onların fotoğrafını çektim. Onlarla Türkçe konuşuyorduk ama ortak sözcük çok fazla değildi.

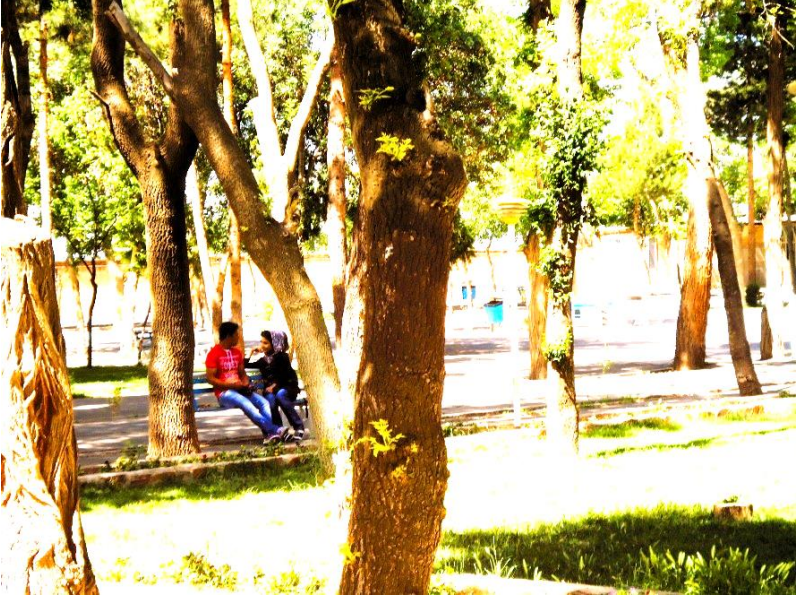
Türkçe konuşan Nişaburlu çocuklar

Parka girişte ben doğruca Hayyam’ın türbesine gitmiştim. Ama aslında parkın ortasına gelince sağa dönerseniz Muhammet Mahruk’un devasa türbesiyle karşılaşıyorsunuz.

Muhammed Mahruk'un türbesi ve önde küçük mezar

Parkta iki arkadaş ve aşağıda Mahruk'u ziyaret eden oğrenciler

Yükseklik ve külliye olarak değil ama, türbenin kubbesinin genişliği neredeyse İmam Rıza'nın kubbesi kadar büyük görünüyordu.

Mahruk'un sağında Seyyit İbrahim'in türbesi de aynı çatı altında ve üstünde küçük bir kubbesi var.

Ortada Mahruk'un türbesinin kubbesi ise çok büyük. Soldaki küçük kubbenin altında mezar yok, orası sadece mescit. Çini işlemleri oldukça güzel ve estetik. Dışarda bahçede bir mezar daha var. Tam anlayamadım ama galiba Mahruk'un asıl mezarı orası imiş.

Türbenin yanındaki şadırvan

Bir süre de parkın bu arkalarında dolaştım. Çok güzel ve ilginç bir şadırvan vardı. Fotoğrafını çektim. Hayam müzesini de gezmek istiyordum ama kapanmıştı. Buradan çıkıp, Attar'ın (ettar da olabilir) türbesini sordum. Bir km ilerde dediler.

Bu iki türbeler parkını birbirine bağlayan yol yüksek çam ağaçlarının gölgelediği muhteşem bir bulvardı. Ortada yaya yolu tamamen

çamların koyu gölgesinde hiç güneşi görmeden ve sıcak havada serin bir tünelden geçer gibiydi..

Öbür mezarların bulunduğu parka giden yol ve kırsal

Engin bozkırın sararmaya yüz tutmuş cılız ekinleri ve otlarından başka bir şey bulunmayan boşluğuna bir tünel açılmış gibi, yolun

dışında tabiat ne denli fakir ve zayıf ise bulvarda her şey tam tersi, canlı, gür ve zengindi

Çünkü aslında Nişabur toprağı çok verimliydi ama yağış yetersizdi. Bunu en güzel de bu yol ile parklardan anlıyoruz. Çünkü sulanan yerde tabiat adeta kuduruyordu. Her bitki daha güzel oluyordu.

Bu güzelim bulvardan hiç sıkılmadan, sıcaksamadan tadını çıkararak otura kalka ağır ağır ilerleyerek Attar'ın Türbesinin bulunduğu parka vardım. Bu park da çok güzel ve büyük bir parktı. Parkın girişinde Attar'ın büyük bir büstü vardı.

Mezarların bulunduğu park

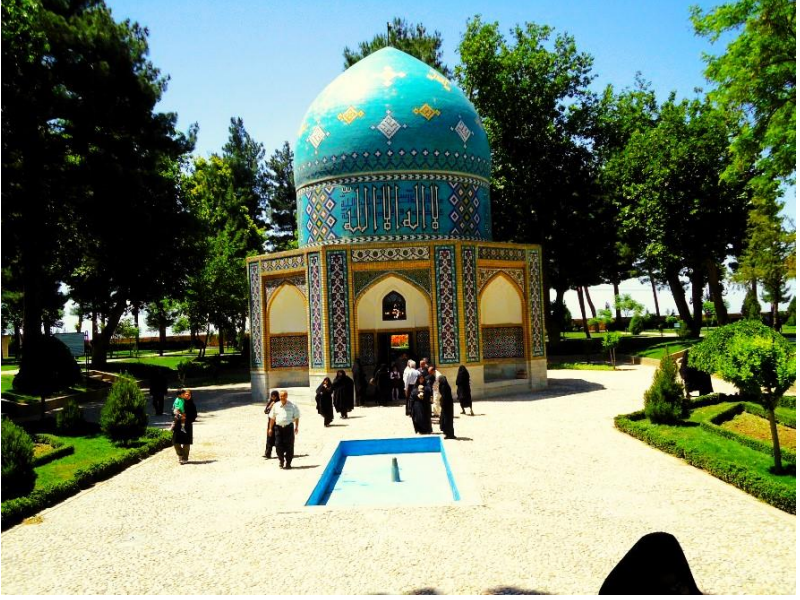
Feridüddin Attar'ın doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. 1142 ile 1145 yılları arasında Nişabur'da doğmuş olup 1221 yılında Moğolların Nişabur'u istilası sırasında öldürülmüştür. Aslında tasavvuf, ve edebiyat asıl meşgalesi olduysa da tıp ve eczacılık mesleğinden dolayı Attar lakabıyla tanınmıştır. Kendisinin kitapları konusunda

yüzden fazla kitabı olduğu söylense de günümüze kalan sekiz kitabından yedisi şiir (mesnevi ve gazel) birisi nesirdir.

Parkın girişinde Attar'ın büstü

Feriyyeddin Attar'ın türbesi girişin tam karşısında olup yine ortarlarda sağda bu kez Kemal-i Mülk'ün türbesi vardı. Attar'ın türbesi İmam zade M. Mahruk'un türbesinin küçültülmüşü gibiydi..

Attar 'ın türbesi ve içinde ziyaretçiler

Tek kubbenim altında uzun ve mezar taşı yüksek bir türbeydi. Mezarın başındaki, mezar taşına benzettiğim yüksek levha belki de yazı içindi

Kendisinden sonra gelen Mevlâna, Mahmud'ı Şebüsteri, Sadi Şirazi, Hafız Şirazi ve Molla Câmî'yi etkilemiştir. Fakat rubai alanında Hayyam'ı geçememiştir.

Attar'ın türbesinde de çok ziyaretçi vardı. Hem bunların davranışlarını izlemek ve hem de biraz dinlenmek amacıyla mezarın yanına oturup dinlendim.

Hayatı hakkında hemen hiç bilgi olmayıp şiirlerinden hareketle zor bir çocukluk dönemi geçirdiği, kendisini yetiştirdiği kabul edilmektedir. Ayrıca Hindistan'dan Hicaz'a pek çok ülkeyi gezmiş ve değişik kültürleri tanımıştı.

Kemalu'l Mülk'ün mezarı

Asıl adı Mirza Bozorg oğlu Muhammed Gaffari olan Kemau'1 Mülk ise 1854 yılında, Kaşan'a bağlı bir köyde doğdu. nl bir ressam olan amcası Samiu'l- Mulk ile birlikte Tahran'a gelip Darul-funun medresesinde, okurken resim çalışmalarını da sürdürdü. Bu arada İnan Şahı Nasıruddin Kaçar'ın dikkatini çekti ve saray kendisine, Kemalu'l-Mulk lakabını verdi. Bundan sonra yaptığı resimler Nasıruddin Şah tarafından beğenilmiş ve her resim için yüklü miktarda altın ve para almıştır. Bir süre sarayın Nakkaşbaşı olarak çalıştıktan sonra saray entrikalarından sıkılarak Avrupa'ya gitmiş ve beş yıl buradaki ressamların çalışmaları hakkında bilgi edinerek sanatını geliştirmiştir

Mezar ortada böyle görünüyor

Kemalu'1 Mülk daha yakın dönemlerde 19. Yüzyılda yaşamış bir ressam ve mimardı. Onun türbesi daha küçük basit, ama ince bir sanat, estetik ve tasarım harikasıydı. Türbe her yönden aynı görünüyor gibi geldi bana.

ÜÇ KAFADAR

Bir düş dünyasındayım şimdi
Gözlerim açık, bilinçli.
Su gibi mey sunuyor
Meyhanede
Su gibi bir saki...

Ömer bir rubai okuyor
Attar anlatıyor filozofi
Kemal'i Mülk çekiyor
Zamanın resmini
Anlayacağınız
Kemali mülk, Hayyam, Attar,
Çekmiş kafaları
Üç kafadar.
Mollalar yüzlerce sene geriden
Kin ve nefretle
Onlara bakılmaktalar.

Dertli Hayyam der ki:
Dünyada bana muhaliftiler
Gelip burada da buldular...
Fakat onlar
Benimle yarışamazlar.
Çünkü benim adım
Hayyam Omar...
Benim ufukum
Göklerde yıldızlar
Onları karşı dağlar.

Kemalu'l-Mulk, ressamlık sanatında gerekli tüm unsurları kullanarak geleneksel sanat sınırlarını aşmış ve yeni tekniklerin ortaya çıkmasını sağlamış bir ressamdır. Resimde perspektif tekniğinin bilinmediği dönemlerde döneminin sanat ve siyaset alanında fikir ve düşünce değişikliklerini başlatmıştır.

Ömrünün son günlerini Nişabur yakınlarındaki çiftliğinde geçiren Kemalu'l-Mulk 1940 yılında 95 yaşında öldü. Parkın dışında da eşkenar dörtgen ve üçgenlerle düzenlenmiş bir alanda da mezarlar vardı. Bu mezarların gerisinde dağın dibinde Nişabur var.

Parkın dışında geometrik şekillerde mezarlar

Buradaki ziyaretlerimi bitirdikten sonra bir vatandaş beni arabasıyla Nişabur merkezine getirdi. Merkezde bir süre sokaklarda dolaşıp fotoğraf çektim.

NİŞABUR MERKEZİ

Nişabur'da sanki her şey üç beş asır önceye ait gibiydi. Ya eski iyi korunmuş ya da şehir kendini yenileyememişti.

Önce bir parkta biraz oturup dinlendikten sonra dolaşmaya başladım. Sokaklar, binalar, kapalı çarşısı sanki yüz yıl önceyi çağırıyordu. Kale duvarı görünümünde çok uzun bir duvar görünce sur zannettim. Fakat sorunca bunun Mescid-i Cami duvarı olduğunu söylediler. Çok büyük bir camiydi.

İçine girdim devasa bir avlusu vardı ve avlunun başındaki mihrap çevresinden başka, yanlarda duvar boyunca uzanan çok uzun namaz kılma alanları vardı.

Mescid-i Cami

Burada da bir Azeri gele karşılaştım. O bana caminin hikayesini okudu. Cami Gacarlar döneminden kalmış. O da Nişabur'da Türklerin çok oluğunu söyledi.

Nişaburda park

Nişabur sokakları

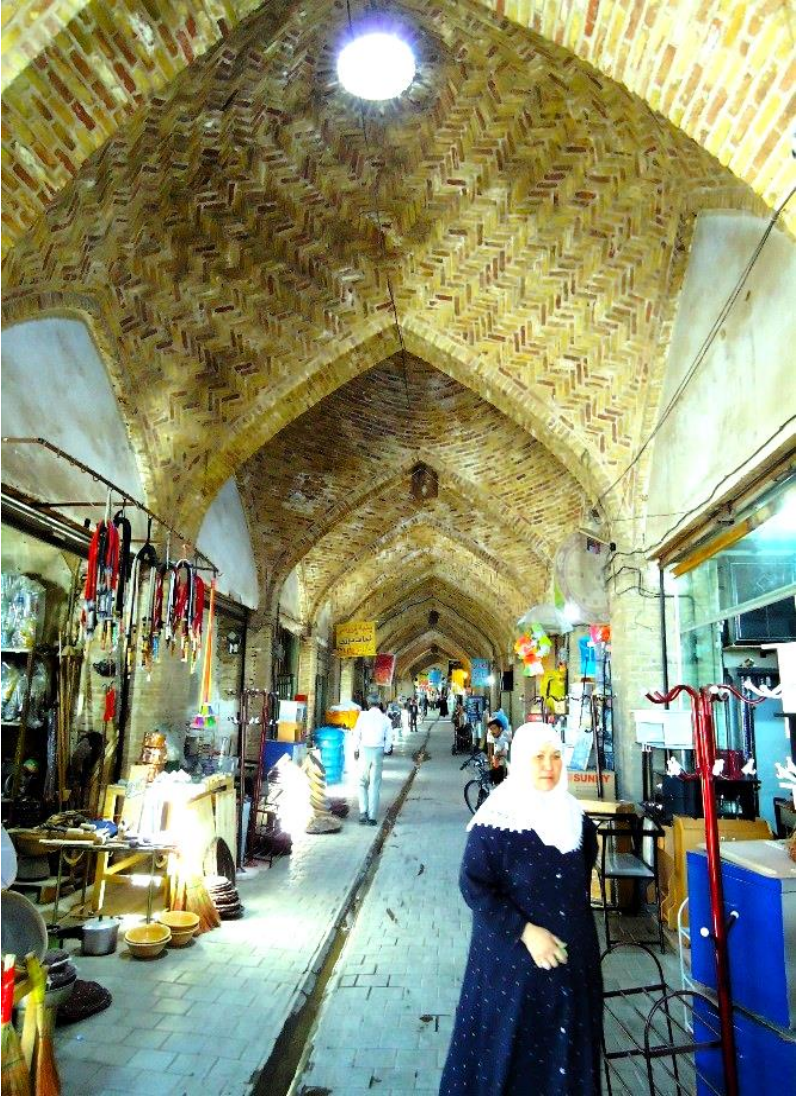
Nişabur Pazarı

Nişabur'da Pazar ve müzeyi gezdim. Bir süre sokaklarında dolaşım. Sokaklarda büyük bulvarlar olmasa da yol trafik işlevini görecek genişlikteydi. Kaldırımlarda yeni yerleşimlerdeki kadar geniş olmasa bile yine de çok dar değildi. Daha doğrusu bu sokaklar 20. Yüzyılda fazla değişmemişti.

Sokaklardaki evler de beton yığını yüksek binalar değil. Genellikle bir iki katlı binalar olup önündeki, yanındaki ağaçların boyunda. Yani yelişinin içinden sırtmıyor. Sonuç olarak sokaklara binalar değil yeşil egemendi.

Kapalı çarşısının tüm İran kentlerinde olduğu gibi nostaljik bir havası var. Nişabur'un pazarı İsfahan ve Tebriz'deki gibi çok büyük değil. Ama daha tarihi ve doğal bir görünümü var.

Camiden çıkıp sokakta bir süre de ters yönde yürüyünce müzeye geldim. Müzede doldurulmuş her cins hayvanlar vardı. Bir kavun almıştım pazardan müzenin bahçesine oturup onu yedim. Zaten benden başka ziyaretçisi de yoktu

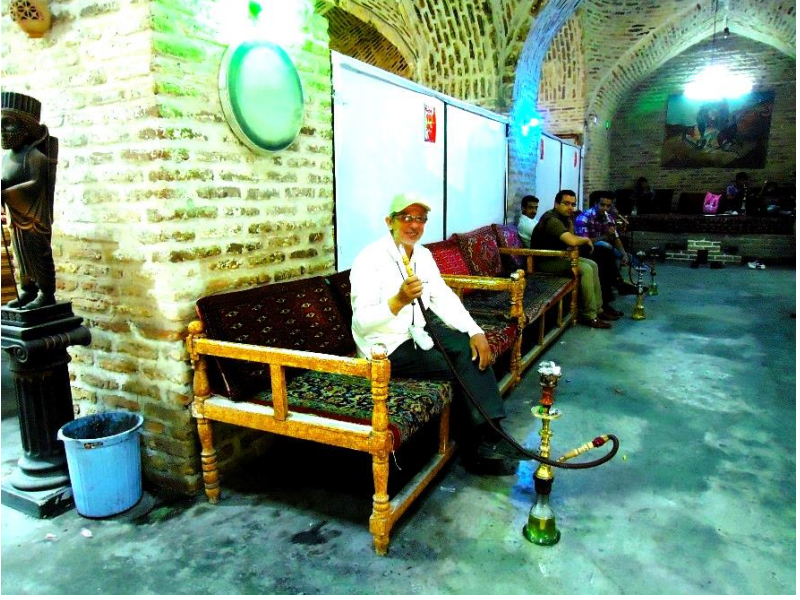

Kapalı çarşı

Müze

Müzenin biraz ilerisinde orta büyüklükte bir park olan meydana çimlere uzanıp 20 dakika kadar dinlendikten sonra geri dönüş için terminale geldim. Meşhet otobüsü kalkmak üzereymiş. Bindim hemen yürüdüm. Saat dörtte Meşhet'in Merkez Terminale geldim

Sırt çantasını alıp yola çıkmışsan, programsız gezmek öyle bir şeydir ki, daha bir şehre gelmeden ondan sonraki şehre nereden ve nasıl gideceğini araştırmaya başlarsın. Benim sadece yol haritam var. Bu harita üzerindeki bir şehre ne gün varırım ne kadar kalırım bunlar hiç belli olmaz. Bunlar belli olsa zaten önceden yatacağınız yeri ve otobüs biletlerinizi ayarlarsınız.

Böyle programlı bir gezi iyi gibi görünebilir ama bu sizi zaman sınırları içine hapseder. Öyle ki, bazan üç gün ayırdığınız şehri iki günde gezip bitirip oradan erken ayrılabilirsiniz bazen de iki gün ayırdığınız bir kentten beş günde çıkamazsınız.

İşte ben de bu yüzden Meşhet'te otogara indiğim anda başlamıştım araştırmaya Aşkabat arabalarını. Sonraki günlerde de fırsat buldukça sürdürdüm araştırmalarımı. Buradan sabah Nişabur'a giderken Aşkabat arabalarının Mihraç Misafirevi terminalinde bulacağımı söylemişlerdi. Garağa gelir gelmez de oraya gitmek için bir taksi baktım

Meşhet Terminal (Otogar)

Taksicilerden birisi on, birisi sekiz Humeyni istedi. İnsaf dedim. İki saatlik Nişabur'a iki Humeyni vermiştim. Birisi ben beş Humeyni'ye götürüyüm dedi ve zorla kolumdan tutup bindirdi sanki. Hiç durmadan konuşuyor, fakat ben penç humeyniden başkasını anlamıyordum. Bu kez de yürür yürümez parayı istedi. Hayır dedim ısrar etti. İlerde anlaşmazlık olmasın diye cebimden beş Humeyni'yi çıkarıp gösterdim ve "Mihraçta, mihraçta" diye ısrar ettim. O da ısrar edince parayı verdim.

Fakat inince parayı vermedin diye tutturdu. Bereket 200 metre önce bir kadın müşteri binmişti. Ve şans bu ya kadın çok güzel Türkçe konuşuyordu. Anlattım kadına, ona anlattı. Gösterdi beş Humeyni'yi ama vermedi diyormuş.

Kadın “beş humeyniyi göstermişsin ama vermemişsin” dedi. Ben cebimdeki paraları çıkardım, şans eseri hiç beşlik yoktu.

“Gösterdim de vermediysem hani beş Humeyni? Ben polis çağıracam. Polis karar versin” dedim. Taksici gazladı gitti.

Meşhet

Taksici Mihraç terminali karşıda demişti. Zaten otobüsler girip çıkıyordu. Giren çıkan otobüslere bilet kesen görevliye durumumu anlatmaya çalıştım. “Arap mısın” dedi.

“Türküm” deyince orada uyumakta olan birini uyandırdı. Adama durumu anlattım. O öbürlerine sordu. Bir yerlere telefon ettiler.

Sonunda benim Aşkabat'a tren istasyonunun karşısındaki caddedeki tur şirketleriyle gidebileceğime karar verip onların adreslerini verdiler.

Oradan bir taksi daha tutup istasyonun karşısındaki caddede bunları buldum. Bunlar da kendileriyle gidemeyeceğimi, en iyisi Kuçan'a gidip, oradan Bajgiran'a geçmemin olduğu söylediler. Bajgiran gümrükmüş. Bu araştırmalarımın güzel tarafı, üç gündür Aşkabat arabası arakken şehrin üç uç noktasındaki üç ayrı terminale gidip gelirken, meşhedi de gezmiş oldum.

Oradan yolun fazla uzak olmadığını biliyordum ama hayli yorulmuştum. İmam Rıza Bulvarına dolmuş taksiyle punset (500) tümene (yarım Humeyni) geldim. Oralarda pazarın girişlerinde biraz dolaştıktan sonra hurma ve zeytin alıp otele geldim. Gece saat sıfır bire kadar yazdım,

Meşhet

22. Mayıs sabahı yine 07.00'den, dokuza dek yazdım. Bugün Ferdosi'nin türbesini görmek üzere Tus şehrine gidecektim.

AGAHI MEDRESESİ VE FERDOSİ PARKI

Tus'a giden arabalarının Ferdosi Meydanından kalktığını söylediler. Otele epeyce uzaktı ama şehir merkezini yürüyerek gezmem gerekiyordu. Üstelik daha sabahtı. Sol ayak bileğinde biraz sorun olsa da biraz sonra alışır deyip yürüdüm.

Ferdosi Meydanına gitmek için İmam Rıza'dan sola dönmem gerekiyordu. Oraya kadar varmışken dün gezmeden geldiğim Kevser Şad camisine de bir girip çıkıvereyim dedim. Ama kapıdaki arama yapan görevli fotoğraf makinasını emanete vermem gerektiğini söyledi. Oysa dün kimse bir şey dememişti. Gevher şad camisini sordum işte bu dedi. Büyük mavi kubbeli dün ayakkabılarımı verdiğim camiydi yani ben onu gezmiştim. Dışardan bir fotoğrafını çekerek soldaki bulvara girdim. Burada bir hali pazarını gezim ilerledim.

Halı pazarı

Fakat olmam gereken bulvarda değildim. Çünkü Şehit Garani Bulvarı dimdik gelip Haram'ın altına giriyordu. Oysa ben Haram'ın önünden sola dönmüştüm. Olsun burayı da gezmiş olurum. İlerden sola dönerek o bulvara çıkarım dedim. Sorduğum insanlar da çarrah-tan (Dört yol, kavşak) sağa döneceksin dediler.

Dört yol'dan sola dönünce muhteşem bir kubbesi olan büyük bir yapı dördüm. Cami olabileceğini düşünüyordum medrese dediler. Kapıdaki görevli ve yanımıza gelen müderrislere de bina gadimi mi, cedit mi diye sordum karar veremediler. Bunun üzerine kapıcı elimden tutup, "mudür, mudür" diye beni bir salona götürdü. Müderrisler salonda bağdaş kurup oturmuş çaylarını içiyordu. Ben yine binanın tarihi mi yoksa yeni mi olduğunu sorunca en başta oturan orta yaşlı adam:

Agahui Medresesi

“Otur önce bir çay iç” deyince hemen “Siz Türkçe biliyorsunuz” dedim.

“Evet ben Türküm, Azer’iyim” dedi.

Çay geldi. Epeyce sohbet ettik. Bina yeniymiş. Her düzeyde öğrencimiz var, dedi. Öğrenciler yatılı okuyormuş. Öbür okullar gibi, fizik, kimya, coğrafya gibi dersler var mı dedim. Yokmuş yalnızca dinle ilgili bilimler, kuran, hadis, fıkıh, felsefe, kelam gibi dersler. Pozitif bilimlerin okutulduğu okullar ve üniversiteler şehrin değişik yerlerinde bulunuyormuş.

Bana Meşhet’te hiç Türk yoktur demişlerdi ama şu ana kadar Farisi’den çok Türk’le karşılaştım” dedim.

“Yok Türk vardır ama Farisi çoktur.”

Medrese Müdürü Ali Rıza Yesahi ile fotoğrafımız

“Peki yüzde on Türk var mıdır” dedim;

“Yüzde 20 olabilir” dedi.

“Nişabur’da ne kadar olabilir?”

“Orada çoktur. Yarıdan fazla bile olabilir” dedi.

Bana “Çarrahtan sola dön. Karşıya geç, oradan Ferdosi meydanına otobüs vardır. Meydan uzaktır, otobüsle git” dedi. Agahui Medresesinin Müdürü Ali Rıza Yesahi ile vedalaşıp ayrıldık.

Önce buradan Ferdosi (Firdevsi) Meydanına yürümeyi düşündüysem de bu kez Tus’a geç kalabilirim diye vazgeçtim. Önce Tus’a gidip geleyim, gelince şehirde dolaşırım dedim.

Meydanda elinde kitap olan Ferdosi heykeli

Meydanda otobüsten inince hiç arabaya falan bakmadan önce meydanı gezip fotoğraflarını çektim. Meydan muhteşemdi.

Ferdosi Meydanı

TUS

Tus, Meşhet'e 25-30 km uzaklıkta bir antik kent idi. Daha doğrusu İmam Rıza'nın ölümüne dek bölgenin en önemli kentiydi. Fakat İmam Rıza ölüp de Meşhet'te defnedildikten sonra Tus'un yerini Meşhet almıştır.

Ferdosi Meydanından taksiye bindim

Tus şehrinde doğmuş bazı meşhur kişilikler

Ebu Musa Câbir bin Hayyan (Arapça: (~721—~815), İslam âlimi;
Firdevsî Tusi (935-1020), Farslı şair;

Şeyh Tusi Abu Jafar Muhammad Ibn Hassan Tûsî), (995-1067), İslam bilgini;

Esedî Tusî (?-1072), Farslı şair;

Nizamülmülk Nizāmu'l-Mulk Abū 'Ali al-Hasan al-Tūsī) (1018-1092), Farşlı Büyük Selçuklu Devleti veziri;
Gazzâlî (Farşça: Abū Hâmid Muḥammad bin Muḥammad al-Gazzâlî) (1058-1111), İslam âlimi;
Şerafeddin el-Tusî veya Şerafeddin Tusi (1135-1213), Farşlı matematikçi;
Nasîrüddin Tûsî (1201-1274), Farşlı bilgin;

Meşhet Tus arası kırsal

Ferdosi Meydanında otobüs beklerken burada bir taksici, otobüs yoktur diye yalan söyleyip, üç Humeyni'ye beni Tus'a götürmeyi teklif etti. Ben de vakit kaybetmeyeyim diye kabul ettim. Şehir içinde 5 kilometreye bu parayı alıyorlar. Oysa Tus 20-25 kilometreydi.

Tus, toz toprak içinde, Nişabur'dan da geri bir kasaba görünümündeydi. Fakat Haruniye dergahından Ferdosi'ye kadar 500 metrelik bulvar fevkalade güzel, gür bir orman görünümündeydi.

Haruniye ile ferdosi arası

Taksicinin “İşte Ferdosi” diye beni indirdiği yerdeki park, çok büyük ve çok bakımsızdı.

İran için belki de tarihinin en değerli kişisiydi Ferdosi. Bura Ferdosi'nin türbesinin bahçesi olamaz diye düşündüm. Çünkü bugün Farsça diye bir dil varsa, Fars diye bir millet varsa onu bugünlere taşıyan adam Ferdosi idi. Daha doğrusu Ferdosi Farsçanın bir edebiyat ve sanat dili olmasını sağlayan kişidir. Daha henüz 20. Yüz yıl başlarına kadar bizde de edebiyat ve sanatla uğraşanlar bunu Farsça veya Fars etkisi altında yapıyorlardı. İran'da bin yıldan fazla süren Türk yönetimine rağmen milli özelliklerini korumaları da buna bağlıdır. Çünkü Türklerin bir edebiyat ve sanat dili yoktu. Onlar da Farsça yazıyordu. Bu yüzden ferdosi İran için vazgeçilmez ve en büyük değerdi.

Ferdosi'nin anıt mezarı

Nihayet düşündüğüm gibi bu çok büyük ve bakımsız parkın sonunda tel örgü ile ayrılmış, gayet güzel ve çok bakımlı bir park daha vardı. Bu parkın içinde Ferdosi'nin devasa anıt mezarı ben buradayım dercesine göze batıyordu. Girişten itibaren güller ve çeşit çeşit çiçekler, çok gür ve canlı çimler, çınarlar ve çamlarla başka süs bitkileriyle çok güzel düzenlenmiş bahçeyi gezip fotoğraflarını çektim. Aslında büyük bir parktı ve her şey belli bir anlam taşıyordu.

Anıt kebirin tepesinde kuş adam sembolü dikkatimi çekti. Hani kimine göre Timur'un Tus şehrini yerle bir etmesinin sebebi, Ferdosi İslam'ı yeterince övmediği için derler ya. İlk aklıma o geldi. Acaba Ferdosi bir yandan İslam görünürken, bir yandan da Zerdüş müydü? Çünkü Ferdosi gibi bir filozofun, yüzyıllardır birbirini yiyen, kan döken, şehirleri yıkıp, insanları yağmalayan bir İslam'dansa, sevgi ve barışı savunan Zerdüşlüğü seçmiş olması da olasıdır diye düşünüyorum.

Fakat bazıları da Firdevs'inin Türkleri aşağıladığı için Tus'u yıktırıldığını savunur. Hatta Timur, Ferdosi'nin mezarının başına gelerek, "Kalk, kalk da aşağıladığın Türkün gücünü gör" diye bağırmıştır. Sonuç olarak neden hangisi olursa olsun, döneminin en önemli şehirlerinden birisi olan Tus, o günden sonra bir daha toparlanamamış, Nişapur ve Tus'un işlevini Meşhet almıştır.

Ferdosi (Firdevsi) 'nin anıt mezarı

Türbenin alt katında mezarın bulunduğu bölüm, dışarıda yükselen kısmının en az iki katı büyüklükte. Ve duvarlardaki kabartmalar çok ilginç ve düşündürücüydü. Buradaki bir bölümde de hediyelik eşya ve kitapları satılıyor.

Müze bölümünde çok fazla bir şey yok. Ferdosi Tusi'nin kitapları ve özellikle en meşhur eseri Gazneli Mahmut'a ithaf ettiği, Şehname ve şiirleri vs. var. Kullandığı eşyalar içinde at egeri çok güzel. Aslında beni buradaki eserlerden çok resimler etkiledi.

Kuş adam sembolü ve türbenin altında Ferdosi'nin mezarı

Müzeden görüntüler

Bahçeden iki görüntü

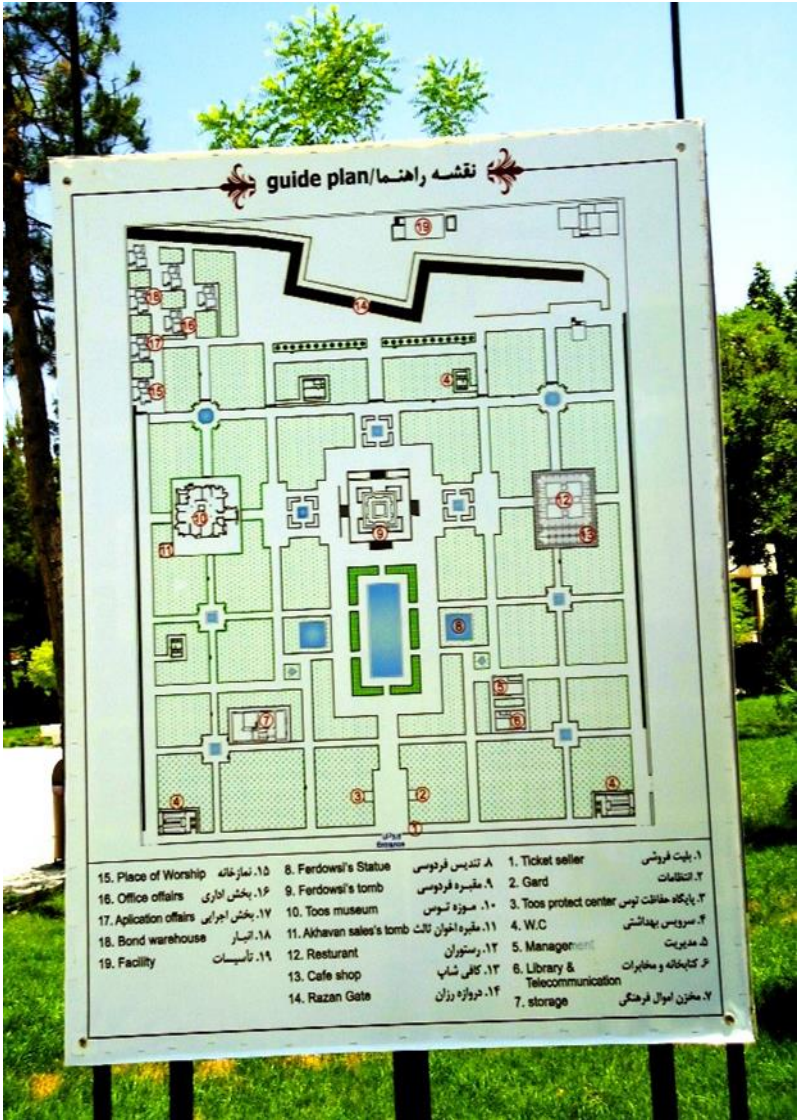
FERDOSİ TUSİ

Ferdosi bilgi ve yürek
İran'ı baştan yaratan adam.
Tus'u dünyaya tanıtan
Farsçayı dünya dili yapan
Ölüsünden hesap sorulan
Hesap vermekten korkmayan
Büyük bilgin, ulu ozan.

Tus'da selamlamaya geldim
Seni Antalya'dan.
Sen ey hakikati arayan adam.
Zerdüş'te kıyamayan Müslüman
Şehnameyle doğan
Şehnameyi doğuran Fars güneşi
Gazneli Mahmut'a kafa tutan
Timur'u korkutan
Bilgi ve yürek Ferdosi.

Fakat İran'ı yüceltirken
Turan'ı aşağıladıysan
Kızma hiç Timur'a
Fars milliyetçiliği yapıp
Hakikati saptırdıysan

Bahçenin sonlarında kimi yerleri koruma altına alınmış, eski Tus surları var. Bunları izledim. Surlar bahçenin dışında da devam ediyordu. Fazla bir ziyaretçisi olmasa da bahçe çok güzel bir park olup çok bakımlıydı. Bahçe düzeni ve müzede her şey Ferdosi'nin anlayışına ve eserlerine göre düzenlenmişti. Özellikle müze bölümünde Şehnamenin sayfaları ve anlatılanların canlandırılmaları görülmeye değerdi.

Bahçenin planı

Tus'da bir sokak

Buradan çıkınca şehre bir bakayım diye ara sokaklarda dolaş-tım. Ferdosi'nin anıt mezarının bulunduğu park ne denli çağdaş ba-kımlı ve güzel ise Tus, tam aksine o denli bakımsız bir Orta çağ kasa-bası gibiydi. Çok pejmürde bir görünümü vardı.

Birkaç sokağa daha girip çıktıktan sonra açlığımı fark ettim. Bu-rada gösterişsiz basit bir lokantaya girip yemek yedim. Fakat lokan-taya girince görünüşünün aksine çok büyük lüks bir restoran olduğunu fark ettim.

Tus'da cadde ve restoran

HARUNİYE

Buradan 500 metre ilerdeki Haruniye dergahına gittim. Bunun bahçesi de muhteşemdi. Zaten burada yağış yetersizliğinden tabiat ölü gibiydi. Ama suyu bulduğu anda da ne diksen kuduruyordu sanki. Bu yüzden, yerden fışkırırçasına çıkan bitkilerin bir karış ötesi sulanmıyorsa orada canlıdan eser yoktu.

Haruniye Dergahının dergah olup olmadığını da tam anlayamadım. Mescit değil. Medrese değil. Kümbet veya türbe değil. Hane yanı ev diye anlaşılıyor. Ama derviştten de bahsediyor. Hapisane içinse çok lüks.

Haruniye

Önde bir eski medrsenin kalıntıları çatı altına korumaya alınmış ama hane dediği yer, çok yüksek bir yapı. İçine girince adeta doğal bir klima etkisi hemen hissediliyor. Kubbe de yüksek. İçerde pek çok eserler var. Doğrusu Haruniye olayını çözemedim. Bazıları buranın Abbasi halifesi Harun Reşit'in mezarı olduğunu söylerken Kimileri

de buranın Gazali'nin medresesi ve anıt mezarı olduğunu söylüyor. Wikipedia'daki bilgi ise aynen şöyle:

“Haruniyeh Kubbesi (veya kısaca Haruniyeh), İran'ın kuzeydoğusundaki Tus'ta bulunan tarihi bir anıttır. Haruniye Kubbesi, şehirdeki en eski anıttır. Bu tarihi alan, ünlü İranlı şair Firdevsi'nin türbesinden yaklaşık 600 metre uzaklıktadır. 15. yüzyılda Tabran kalıntıları üzerine inşa edilmiş bir manastır veya türbedir. Tabran, günümüzde mevcut olmayan Tus'un bir bölümüydü. Bu binanın yanında , 13. yüzyıl İranlı mistiklerinden El-Gazali'nin anıtı olarak siyah bir taş bulunmaktadır. Haruniye, Erken Post-İslam İran mimarisine göre inşa edilmiştir. İran Kültür Mirası Örgütü tarafından kaydedilen tarihi yerler arasındadır.”

Haruniye ve altta iç mekândan görüntüler

Yaptığım araştırmalarda Tus yakınlarında Gazali'ye ait iki mezar daha bulunmuş olup hangisinin Gazali'ye ait olduğu tam olarak bilinmemektedir. Fakat Haruniye içinde mezarı olmasa bile bu anıt mezarın gazali için yapıldığı ve medresenin de gazali tarafından açılıp yönetildiği kabul edilmektedir. Daha doğrusu anıt ve mezarla ilđisi olmasa bile medreseyi Gazali'nin bir dönem yönettiği kesin gibidir.

Ayrıca İmam Rıza lnce, Halife Memun'un onu babasının yanına defnettiği bilgisi vardır. Eğer böyle ise Harun Reşit'in mezarı Meşhet'tedir ve Haruniye ile bir ilđisi yoktur.

Bu yaptığım araştırmalar sonucunda benim düşüncem de Gazali Bağdat'tan döndükten sonra Tus'daki bahçesinde bir medrese kurup yönetmiş ve mezarı başka yerde olsa bile türbesi bu bahçede olmalı diye düşünüyorum.

Haruniye 'de medrese kalıntıları korumaya alınmış

PARK-I MİLLİYE

Dönüşte belediye otobüsü geldi. Üç yüz tümene döndüm. Taksici otobüs yok diye üç bin tümen (3 Humeyni) almıştı. Şoföre Parkı Millete gideceğim, dedim. Tus'dan dönüşte beni bir yerde indirip buradan Azadi Meydanına giden otobüslere bin anlamında bir şeyler söyledi.

Meşhet'te bir meydan

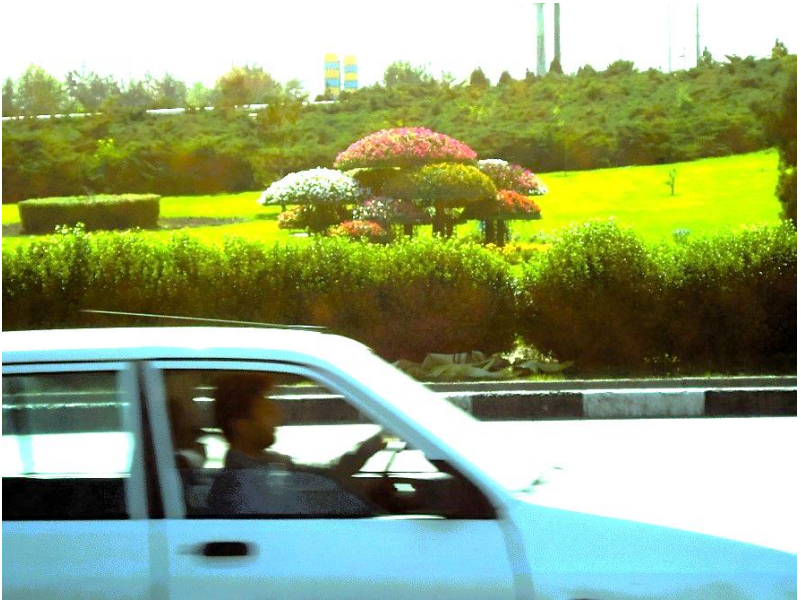
Fakat ben durakta bekleyen birisine sorduğumda Azadi meydanının 400-500 metre ileride olduğunu söyleyince yürümeye karar verdim. Ama iki kilometreden fazla yürüdüm hala yok. Demek adam bana 4-5 kilometre demiş ben yanlış anlamışım diye düşündüm. Fakat hiç de fena olmadı şehrin en güzel bulvarlarından meydanlarından

geçtim. Ve sol ayak bileği de artık ağrımıyordu. İki kilometre kadar daha yürüdükten sonra parka vardım.

Yol boyunca devasa parklar ve meydanlar

Bulvar boyunca gidiş ve geliş yollarının arasında park gibi alanlar

Yürüdüğüm bulvardan görüntüler

Su bulduğum her musluktan su içiyorum ama hiç tuvalete gitmiyorum. 35-36 derece sıcakta terlemiyorum da. Vücudun suyu mu buharlaşıyor acaba diyorum. Geçen yıl Şiraz ve Yezd'de de de aynısını yaşamıştım. Fakat orada sıcaklık 43-44dereceydi.

Parkı millie, yani millet parkına nihayet geldim. Hani Avusturalya'da botanik gardın, İsfahan'da Çelsutun ve Avrupa'da çok güzel parklar gezmişim ama Millet parkı kadar güzelini görmedim diyebilirim. Cennet gibi bir yer ve sonu yok gibi de büyük. İki saatten fazla dolaşım.

Millet parkının girişi

Burada yüzlerce resim çektim. Kültürel merkezi ve spor tesisleri de var. O denli büyük ki birkaç yönde yürüyüşler yaptım ama sonunu göremedim. Çiçekler çimler ve ağaçlarla bunların dekorasyonu her şeyiyle cennetten bir parça. Bunu en iyi resimlerle anlatabilirim diye düşündüm.

Millet Parkından görüntüler

Millet Parkından görüntüler

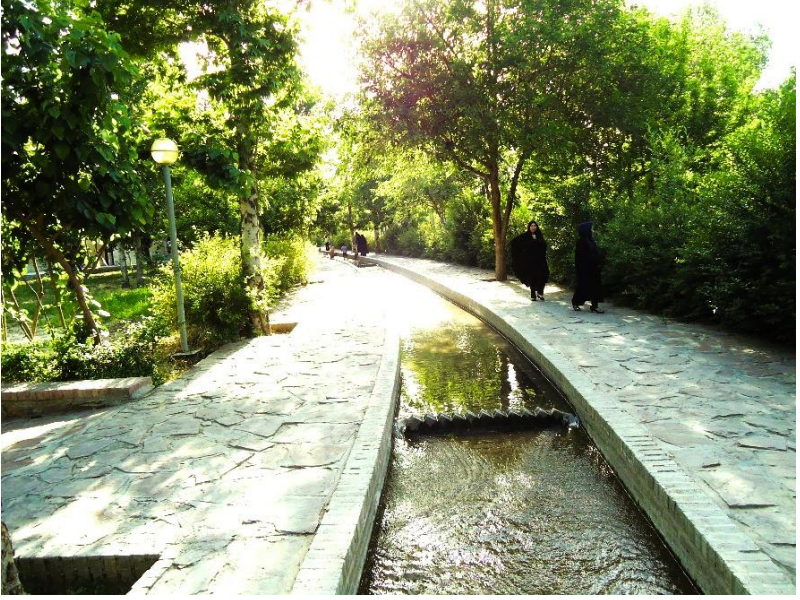
Millet Parkından görüntüler

Millet Parkından görüntüler

Millet Parkından görüntüler

Millet Parkı

Buradan da otobüs ararken beni anlamayan Farisi şoför bir Türk şoföre beni teslim etti. O da ücret almadan imam Rıza Bulvarının başına kadar getirdi.

KUÇAN VE BAJGİRAN

Otele gelip hemen yazmaya başladım Yarın sabah yola çıkacağım. Nere gidip, ne yapacağım belli değil. Onun için Meşhet sayfasını kapatmadan yatmak yok dedim. Saat 22.00'dek yazdım. Domates ekmek Allah ne veriyse bir yemek yiyip bir saat daha yazdıktan sonra duş alıp tekrar oturdum. Saat 01.00'e doğru Meşhet'i yazmayı bitirdim.

Türkmenistan'a gitmek için sabah saat 8.00'de otelden çıkarak, bir taksi ile şehir dışındaki Miraç terminaline gittim. Ben oraya götürülen taksici terminale girmedim.

“Otobüsü bırak taksiyle git. Otobüs seni şehir içinde bırakır. Bajgiran Taksilerinin yanına bir daha taksi tutman gerekir” dedi.

Meşhet'ten Şeneren'e çıkış

Yanımızda bizi dinleyen taksici de hemen sırt çantamı alıp bagaja attı. Dur kaç para demeye kalmadı. Zaten üç kişi arabada bekliyordu. Ben de binince hareket ettik. Şoföt Türkçe biliyordu. Zaten Kuçen hep Türkmendir demişlerdi. Ama öteki üç kişi Kürt'tü. Anlatsam anlayacaklarmış gibi, bana Abdullah Öcalan'ı soruyorlardı.

Meşhet Şeneren arasında kırsal

“Kuçen’da Kürt var mı” dedim. Şoför “Hep Kürttür” dedi.

Bunları da duyduktan sonra gezdiğim yerleri şöyle bir düşününce, Türk olan her yerde Kürt de vardı. Örneğin Gilan’da Türklerin olmadığı bölgelerde Kürt de yoktu. Mazenderan’da da öyle. Yani bu iki eyalette Türk az Kürt de az. Ve yaşadıkları yerleşimler ya yan yana ya iç içe. Türk cumhuriyetleri ve Afganistan’da da durum aynı.

Yani demek istediğim bunun hepsi bir tesadüf müdür? Yoksa onlar da Türkler gibi Orta Asya’dan mı gelmiştir. Ya da onlar batıdan doğuya mı dağılmıştır. Araplar ve Farisilerle daha çok iç içe olmaları

gerekir iken, neden Türklerle birlikte dir? Bence araştırılması gereken bir konu. Çünkü bizim bildiğimiz Kürtler Zağros dağları ve çevresinin yerli halkıdır.

Kuan

Meşhet'en Kuan 120 km civarındaydı ve saat onda geldik. Taksici Kuan'da beni başka bir taksiciye devretti. Ben daha arabadan inmeden benim eşyaları alıp kendi arabasının bagajına attı. Bajgiran gümrüğüne fiyat altı Humeyni'ydi. İstemesem de eşyalarım artık onun arabasının bagajında.

Yarım saat kadar bekleyince  kişi daha geldi hareket ettik. Bu gelenlerin de hepsi de Kürt't. Abdullah calan onların da idolyd. Ama bu taksi şoförü de Türkçe biliyordu. Onların sorularını bana benim cevaplarımı onlara tercüme ediyordu. Fakat onun Türkçesi ile benim Trkem arasındaki farkı düşününce pek sağlıklı bir diyalog olmayacağını düşünerek fazla konuşmamaya çalıştım.

Bajgiran yolu ve kırsal

Bajgiran yolunda bir köy ve Kopet Dağlarına tırmanış

Gümrükte tır kuyruğu ve Bajgiran

Taksici gümrüğün kapısına kadar götürdükten sonra, “Yanında İran pulu var mı” dedi. “Var” deyince orada dolaşan bir çocuğu çağırıldı.

Bana “Öte tarafta İran pulu geçmez. Manat veya dolar isterler. Yanındaki İran Pullarını bu çocuğa ver, o sana Türkmen pulu versin” dedi.

Yanımda kırk bin tümen (Kırk Humeyni) kalmıştı ve zaten ben de Manata değiştirecektim. Ama inip soruşturduktan sonra yapacaktım bu işi. Çocuğa güvenmiyordum ama bir on binlik verdim, 17 manat verdi. Kapıda bir Türkmen gencine nerede bozdurayım dedim, bir gişe gösterdi Yirmi Humeyni de ona verip 12 dolar aldım. Bir on binliği de “Ne olur ne olmaz, dursun yanımda” diye alıkoydum.

İran gümrüğünden normal yürüme temposunda geçtim. Pasaportu uzattığım her yetkili bakıp bir ileri gönderdi ve sonunda damgalanıp eşya kontrol noktasına geldim Buradaki görevli de yüzüme baktı ve eşyalarımı bakmadan geç dedi. Saat 12.30 gibi Türkmenistan gümrüğüne geçtim. Burada da sırada üç beş kişi vardı ve hemen geçeceğiz diye düşünmüştüm.

Oysa burada işlem yapılmıyordu. Görevli askerlere sordum, “Gümrük görevlileri yemekteler” dedi.

Hani insanın beynine aniden bir tokmak vurulur, ya da yoldan geçerken başına saksı düşer, şok olur ya... “Hani bu kadarı bırakın Afrika’yı, taş devrinde bile olamaz” dedim. Hiç mesai saatleri içinde gümrük kapanır mı? Örneğin insanlar gece gelseler ne yapacaklar burada?

Hani aynı şeyi batıda ya da Antalya’da düşünün. Pasaport kontrolü yapan polisler yemeğe gitse, öyle sanıyorum ki bu mevsimde iki saatte gelen yolcu hava alanına sığmaz. Ve dünyanın hiçbir yerinde (İsviçre hariç) gümrüğün kapandığını görmedim ve duymadım

doğrusu. Nitekim İran gümrüğü çalışıyor, devamlı bu tarafa ellerinde beş altı paket veya bir valizle altın dişli Türkmen kadınları geçiyordu.

Gezinin ta en başından beri Türkmenistan'la ilgili korku ve kaygılar içindeydim. İnternette en az yüz sayfa buraya gelip gidenlerin, burada çalışanların, buradan evlenen nişanlananların, anı ve yorumlarını okumuştum. Hiç kimse iyidir demiyordu. Ne Suudi Arabistan ne de Afrika'da buradan daha kötü bir yönetim olamayacağını yazıyorlardı. Ama ben her şeye rağmen Anav, Ürgenç ve Merv'i görmek için ve yine diğer Türk Cumhuriyetlerine geçmek için buraya girmek zorundaydım.

Nihayet bir buçuk mu, iki miydi saate bakmadım, yemekten döndüler. Pardon bir tanesi döndü. Salon bavul ticareti yapan Türkmen kadınlarla dolmuştu. Görevli polis onların işlemlerini yapıyordu. Yabancıların işlemlerini yapacak polis gelmedi veya her zaman gelmez imiş.

Bu tarafta fotoğraf çekemiyorum. Yanımda bir İranlı küplere biniyor, "Ulan hiç mi Allah'ınız insafınız yok, üç gündür bekliyorum diyordu. Ama polis duymayacak biçimde söylüyordu.

Fakat yakındaki Türkmen kadınlar ve iki de delikanlı duymuştu ve sanki yapılan iş çok doğru ve haklıymış gibi hemen savunmaya geçerek adama hücum ettiler.

Adam "Ulan insafsızlar, on metre öteden İran gümrüğünden geçtiniz hiç ayırım gördünüz mü? Hem İran'dan besleniyorsunuz ve hem de İranlıya olmadık eziyeti yapıyorsunuz. İran bir ay sınırını kapasa açımızdan ölürsünüz" deyince:

İranlı kadınlar, hep bir ağızdan "Allah verir bize ölmeyiz, İran vermez Allah verir" dediler. Ve olayı polise de duyurdular. Polis ver pasaportunu dedi ve alıp attı, adam bir şeyler anlatmaya çalıştıysa da bağırarak "geç otur" dedi.

Demek ki bir devlet vatandaşını ne kadar ezer ve işkence ederse vatandaş devlete daha çok sarılıyor ve tapıyor. Ezilen insanı kazanmak çok kolay. Geçişte üstünlük sağladım diyorsun, benim devletim bana

kolaylık sağladı diye göklere çıkıyorlar. Ama onlara bunu hissettirmek için yabancıya işkence etmek gerekiyordu. Yoksa zavallı Türkmen, pohpohlandığını nasıl anlayacaktı. Zaten dünyada her devlet bu işleri onun vatandaşına yaptığından daha kolay ve yabancıya işkence yapmadan yerine getiriyordu. Ama onun yabancından bir beklentisi olmadığı gibi yabancının ülkesine girip de despot derebeyliğini görmesini istemiyordu.

Aslında dışarı çıkanlar da orada insani yönetimle tanışmasını istemiyordu. Ama çıkana da girişte kolaylık diye yabancılara işkence ile kandırıyordu.

Burada üç yıldır çalışan Ankaralı bir genç geldi. Bu ne iş dedim. Burası böyledir dedi. Ben kaç senedir burada çalışmama ve oturma hakkıma rağmen sabahdan beri bekliyorum. Bu kadınların arkası kesilmez. Bunlar bavul ticareti yapıyor. Oysa biz iki kişiydik sabah” dedi.

“Peki polise söyleseniz” dedim. “Olmaz, kural bu” dedi. Yoksa polis pasaporta bir işaret koyar bir daha hiç giremezsin” dedi.

Aslında şu anda da yabancı olarak dört veya beş kişiydik. Ve bir ara iki Türkmen kadın kalınca biraz umutlanarak kontrol noktasında yığılmıştık. Ama, arkadan beş kişilik bir gurup daha geldi. Polis hemen bize bağırdı “Geçin oturun, Türkmen vatandaşların işlemleri bitmeden yabancılarını yapılmayacak” dedi.

Yani diyorum ya taş devrini mumla aratan bir sistem vardı. Belki de beş yabancının işlemleri bitmeden bunlar tatile girecekti. Bu arada saatlerdir tuvalete gitmemiştim. Tuvalet kontrolden sonraydı. Güvenlikteki askere söyledim.

“Pasaportun damgalanmadan tuvalete geçemezsin” dedi.

“Peki, ne olacak. İşlem bitmezse ne yapacağız?” Asker, “Bilmem, kural bu” dedi.

Anlaşılan komünizm bunları robotlaştırmıştı. İran gümrüğünün tuvaletlerine gitmek içinse, oraya yeniden girip buraya yeniden geçiş yapman gerek. Tam bir rezalet. Yani donuna yap. Hani derler ya Çin

işkencesi, bunlarinkisi en büyük işkence. Bütün dünyada böyle yerlerde ya kuyruğa girilir ya numara alınır. Yabancılar ayrı alınacaksa onlar için de bir kontrol görevlisi konur. Yani bunlar normal insan gibi düşünme ve empati yeteneğine sahip değil. Aradan 30 yıl geçmesine karşın Komünizm'in yarattığı robotlaştırmadan kurtulamamışlar.. Bunların yeniden gerçek anlamda, duyan anlayan duygulara ve düşünceye sahip hale gelebilmesi için en az üç nesil geçmesi gerek, diye düşündüm.

Neyse altın dişli bavul taciri Türkmen kadınlar bir ara bitince polis benden önceki iki yabancımanın pasaportlarını alıp bir göz attıktan sonra yan tarafa atıp “Geçin oturun” diye azarladı.

Adamlar büyük bir kabahat işlemiş gibi polisi başlarını eğerek selamlayıp oturdular. Benim pasaportu aldı. Vize aradı. Vize yok dedi.

Ben “Hususi, pasaport, bakın yazıyor “Spesial Passport, buna vize gerekmiyor” dedim. Tekrar bilgisayara pasaport no vs girdi, uğraştı, çözemedi; pasaportu alıp içeri gitti. Geri dönüp yeni giren Türkmen kadınların işlemlerini yapmaya devam etti. Bir süre sonra bir polis beni kapalı gişeyi açarak çağırdı. Senin vizen yok dedi.

Ben özel pasaporta Türkmenistan'ın vize uygulamadığını, dünyanın her yerine bu pasaportla gittiğimi anlattım. Sen ne iş yapıyorsun. Gazeteci misin, siyasetçi misin neden verdiler bu pasaportu sana” dedi;

Ben de Türkiye'de üst derecelerdeki devlet memurlarına verildiğini söyledim. Tekrar içeri gitti. Yine okuduğum Türkmenistan anılarında rüşvetle yapılmayacak iş yoktur diyorlardı. Hani bir pundunu bulsam elli yüz dolar neyse verecektim. Ama alenen de olmazdı. Üstelik bu konuda çok da acemi ve yeteneksizdim.

Oysa burada çalışan Türk vatandaşı bunu biliyormuştur. Bana deseydi rüşveti pasaportun arasına sıkıştırıracaksın, ya da ben her seferinde bu adam bana pasaportu verip de geri isteyince sayfaları niye çeviriyor diye düşünebilseydim işler kolayca yoluna girecekmiş. Aslında rüşvet vermeye razıydım ama bu konuda hiçbir şey aklıma gelmedi

Bu arada adam tekrar geldi. Benim pasaportun fotokopisi vardı elinde. Onu görünce umutlandım. Ama “Geleceğini bize bildirmemişsin alamayız. Ya sizin dışişleri bakanlığına ya da bizim elçiliğe şu tarihte şu kadar gün kalacağım diye bildirmen gerekiyordu” dedi.

Ben “Bakın beyefendi ben 66 yaşımdayım. Binlerce kilometre yol gelmişim. Bir çare bulun dedim. Olmaz dedi. Peki ne olacak şimdi dedim, geçip oturacaksın dedi. Yani al pasaportunu git demedi. Benim pasaport elinde geri gitti.

Sanıyorum bir şey bekliyordu ama ben yol yöntem bilmiyorum. On beş dakik sonra sen geri dönüyorsun diye pasaportu elime verdi.

Bajgiran'dan Küçan'a dönüşte kırsal

Üç saat kadar önce çıkış yaptığım İran'a yeniden giriş yaptım. Tüm üzüntüme rağmen İran gümrüğüne girince, cehennemden çıkıp cennete girmiş kadar kendimi rahat hissettim. Bütün işlemlerim 8 dakikada bitti. Aramaya gerek görmediler Tuvalete gidip dışarı çıktım.

Bir taksici Kuçan'a kırk dolar istedi. Üç dört saat önce altı Humeyni'ye, yani dört dolar bile değil" geldim dedim ve yürüdüm. Bir başkası yirmi dolar istedi. Fazla taksi de yoktu. Ona on verdim. Tamam dedi. Yani 16 Humeyni.

Bajgiran dönüşünde Kuçan (Quçhan) girişi

Yanımda on Humeyni vardı. Üstünü dolar olarak ödedim. Kuçan'a vardığımızda Gorgan tarafından gelen bir otobüs hareket etmek üzereydi. İşaret ettim, durdu. Otobüs doluydu. Hostes koltuğuna muavinle oturduk. Meşhet 120 kilometre ve ücret sadece iki Humeyni'ydi. Ama otobüsten indiğim terminalden otele yine on Humeyni istediler beş verdim. Yani bunları yazıyorum ki taksi fiyatlarının bir dengesi akla uygun bir tarafı olmadığı anlaşılın diye.

Hüzünlü bir dönüş oldu ama hala umudumu kesmemiştim Yarın Meşhet'te Türkmenistan konsolosluğuna gidince sorunu çözerim diye düşünüyordum. Çünkü bütün planlarımı buna göre yapmıştım. Türkmenistan'dan girip Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan Çin ve

Moğolistan'dan Baykal gölüne çıkıp Sibiry'a'yı doğudan batıya doğru gezerek Kafkaslardan geri dönecektim.

Meşhet'e dönüşte Şeneren (Çenaran) 3 km ve aşağıda Meşhet

MEŞHETE GERİ DÖNÜŞ

Sabah çıktığım otele istemeyerek geri döndüm. Hiç de iyi bir otel değildi. Doğal gaz kokusu vardı. Başka bir oda istedim. Burası da farksızdı. Yarına kalırsam iyi bir otel bakayım diye çıktım. İki sokak aşağımızda buna göre süper lüks denilebilecek bir otel buldum 25 dolardı. Üstelik interneti de vardı. Bu da zaten 20 dolara geliyordu. Adama yarın geleceğim, dedim.

İmam Rıza Pazarında dolaşım bir süre. Döviz bürosu aradım. Sabah İran parasını dolara ve manata çevirmiştik, şimdi yine İran puluna muhtaç olduk. Sekizde otele dönüp, çantada kalan batanla bir akşam yemeği yiyip günün olaylarını yazdım

Meşhet

Sabah erkenden kalkıp biraz fotoğrafları düzenledim. Kahvaltı edip 8.00'de otelden çıktım. Yürüyerek sora sora Türkmenistan konsolosluğunu buldum. Konsolosluk yüksek duvarlar ve sivri uçlu demir korkuluklarla bunların üzerinde tel örgülerle koruma altına alındığından içerisi görünmüyordu. Küçük bir gişe penceresinden içerdeki memuru görebiliyorsunuz.

Memur kısa saçlı sarısin tam bir safkan İngiliz'i andırıyordu. Belki Rus da olabilirdi ama Türkmen değildi. Çünkü Türkçeyi bilmiyordu. Türkmen bir bayan, sekreteri sanırım söylenenleri tercüme ediyordu. Sıra bana gelince durumu anlattım. Bana vize almam gerektiğini söyledi. Özel pasaport olduğunu ve buna vize uygulanmadığını da güç bela anlattım. Sorunun haber vermek olduğunu, kendilerine geleceğimi bir dilekçe ile haber vermek için geldiğimi anlattım.

Meşhet

“Olmaz... Kendi sefaretinize bildireceksin, onlar Aşkabat’taki büyükelçiliğine bildirecek, Büyük elçilik bizim dışişleri bakanlığına bildirecek, dışişleri bakanlığı gümrüğe bildirecek” dedi

“Burada Meşhet’te bizim konsolosluk yok” dedim. ” Ankara’dan başvuracaksın” dedi. Bu yaşta bu kadar yol katettim, buradan bir daha nasıl dönerim, bir kolaylık yap vs dedim; ama fark etmiyordu. Tahran’a git orada elçiliğine başvur. O Aşkabat’a bildirir, Aşkabat bizim dışişlerine ve orası da gümrüğe bildirir” dedi.

Bu işler ne kadar sürer, ben bu süre içinde nerede ve nasıl kalırım? İnsan mıyım, eşya mıyım? Nerede nasıl beklerim? Yani onlar için insan mevhumu yoktu. İnsanlar komünizm yoluyla robotlaştırılmıştı. Kendileri robotlaştığı için sizi de bir robot olarak düşünüyorlar.

Yani 21. Yüzyılda taş devrini ya da olsa olsa en iyi olasılıkla orta çağ derebeyliğini yaşayan ve halkına bunu dayatan bir yönetimle karşı karşıyaydım. Böyle bir sistem Afrika’nın kabile yönetimlerinde bile olamazdı. Ama maalesef Türk cumhuriyetleri komünizmden hala kurtulamamıştı. Türkmenistan’ın TAŞ devri yönetimini biliyordum ama bu kadar insanlıktan uzak olabileceğini bilmiyordum.

Artık Türkmenistan hayaldi. Çok sinirlenmiştim. Ve iplerde kopmuştu. Bu durumun Afrika ülkelerinde bile görülmeyen çağ dışı bir durum olduğunu söyledim.

Türkmenistan kanunları dedi; onlar canlı yaşayan bir organizmaya bir insana göre hazırlanmamış. Çünkü bir canlı ağaçta asılı kalsa, kaza geçirse sizin kanunlara göre ona 15 gün sonra acil yardımı göndereceksiniz? Ama bir robot 20 gün de bekleyebilir, dedim.

İçinden pazarlıklı hain bakışlı İngiliz tipli memur da sinirlenmişti bana “Heyvan” diye bağırdı. Ben de kendimi tutamadım “Sen hayvan bile değilsin, sınırları alınmış, insani duygularından arındırılmış robot” diyerek oradan uzaklaştım.

GERİ DÖNÜŞ

MEŞHETTEN TAHRANA

Şimdi planlar altüst olmuştu. Buraya kadar beş bin kilometreden fazla bir yol yapmıştım. Buradan geri dönmek tam bir hayal kırıklığıydı. Fakat hayal kırıklığı yaşayacak kadar bile vaktim yoktu. Hemen toparlanıp yeni bir yol haritası çizmeliydim kendime. Buradan savaşın ortasından Afganistan üzerinden Tacikistan'a geçmek en kestirme yoldu ama riskliydi. Riskleri göze alsam bile, eşim ailem buna razı olmaz, onların onayını alamazdım.

Ayrıca Tacikistan'dan Kazakistan'a nasıl geçecektim? Özbekistan programımda yoktu. Çünkü orada Sapar Murat Niyazov'dan daha beter bir diktatör olan Kerimov vardı. Oradan vize almak ise olanaksızlık gibi bir şeydi.

İkinci yol Bakü'ye, oradan Tiflis'e giderek Azerbaycan üzerinden Rusya'ya geçmekti. Ama Azerbaycan da komünizmi üstünden atamamış bir Türk sözde Cumhuriyetiydi. Özbekistan ve Türkmenistan taş devriyse, onlar orta çağ derebeyliği idi. Zaten Gürcistan arabaları bu durumu bildiği için Tiflis'e Türkiye üzerinden dolanarak gidiyordu.

Biraz uzun da olsa en iyisi buydu. Otogara gidip orada duruma göre kesinleştireyim dedim. Doğruca otogara gittim. Tabii ki Meşhetten İran dışına hiç araba kalkmıyordu. Dolayısıyla Tahran'a gidip orada karar vermem gerekiyordu. Hemen otele gidip eşyalarımı toplayıp bir taksiyle saat 12.00'deki Tahran arabasına yetiştim. Tahran'a akşam saat 8-9 gibi varacağımızı düşünüyordum. Meğer Tahran 900 kilometreymiş ve tam 14 saat sürdü. Onun için 12.00 otobüsüne yetişmem avantaj değil dezavantaj oldu. Çünkü 4 saat geç gitsem, Tahran'a sabah varacaktım.

Meşhetten yola çıktıktan iki saat sonra Nişabur'a vardık. Buraya kadar olan yerleri iki gün önce gördüğüm için çekim yapmadım. Fakat

Nişabur'dan sonra ilginç görüntüler yakalayabilir miyim diye hostes koltuğuna geçtim.

Nişabur'u geçtik. Tahran'a 770 km kaldı

Fakat her yer hemen hemen aynıydı. Sonsuza doğru uzanan ovaların içinde akıp gidiyorduk. Daha doğrusu biz yerimizde bir bantın üzerinde duruyoruz da altımızda bant dönüyor gibiydi.

Bu sonu ufuklarda kaybolan dümdüz ovalarda iki saat daha girdince Sebzevar'a vardık. Sebzevar kocaman bir kerpiç kent görünümünde. Tek veya iki katlı, düz damlı, kerpiç evler, belki bazıları tuğla da olabilir, içinde hiçbir ağaç veya farklı bir şey olmadığından her şey toprak rengi görünüyor. Bitki örtüsü çok cılız. Bulvar ve meydanları ağaçlayıp süslemeye çalıştılsa da öteki şehirlerin yol ve meydanlarına göre kupkuru sayılır. Elinde top veya gülle bulunan bir sporcu heykeli bulunan bir meydanın önünde otobüs yolcu indirip bindirdikten sonra yola devam ettik. Yağmur da başladı. Aslında yağmura çok ihtiyaç var. Toprak çok susuz, bitkiler can çekişiyor sanki.

Sonsuz ovalardan oluşan kırsal kesimler

Meyamey'e doğru doğa biraz canlansa da otlar yine de yerde yapışık gibi, hiç boy atamamış ve çok seyrekler.

Sebzevar ve Şahrut tabelası

Sebzevar 'dan sonra da kırsal aynen devam ediyor

Sebzevar'dan sonraki durak Şahrut'tu. Yine okyanus ortasında bir gemide yol alır gibi uçsuz bucaksız ovaların ortasında uzunca bir süre yol aldıktan sonra Şahrut'a geldik.

Şahrut büyük ve ötekilere göre biraz daha bakımlı bir şehirdi. Yolun sağında birazcık yükselen bir arazide kurulmuştu. Fakat otobüs yolcu indirip bindirmek için biraz içine dek girdiği için kenti gördük. Bulvar ve meydanları yeşertilmiş fena değildi.

Volvo otobüsümüzün şoförü

Bu dümdüz ovalar, Türklerin neden İran'dan Anadolu'ya transit geçtiğini de kanıtlar gibiydi. Onları durduracak dağlar yoktu. İran ovaydı ve insanları yerleşik yaşamada tarımla uğraşıyordu. Göçebe hayat için dağlar gerekliydi. Türk bir yere bağlı olarak yaşamaya alışık değildi. Binlerce senedir Altaylardan, Baykal taraflarından batıya akan bir ırmak gibiydi.

Şahrut'a varmadan surlarla çevrili alan ve ekim alanları

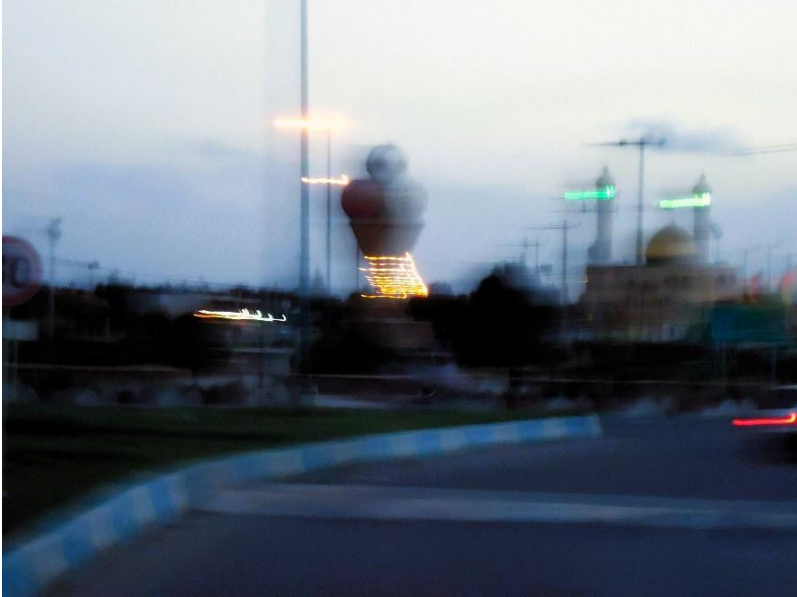

Şahrut'a giriş

Azerbaycan ve Anadolu'da dağlara kavuştu, fakat dağlar önünü kesmek yerine doğudan batıya akıp gidiyordu. Göçebe dağların büyü-süne kapılarak denizlere dek akıp gitti.

şahrut'tan Damgan 65 kilometre yazdı tabelada. Damgana dek de hemen aynı ovalar. Bazen uzaklarda dağlar görünse de çabuk kayboluyorlar. Yağmur da bazen hızlanıp bazen yavaşlayarak bizimle birlikte gidiyordu. Fakat şöyle ciddi bir sağanağa dönüşmüyordu.

Damgan'da karanlık çöktü.

Damgan'a yaklaşıyoruz, ama hava da kararıyordu. Türkler için önemli şehirlerden birisi olan damgan aslında gezilmesi gereken bir yerdı. Ama araba on dakika kadar yolcu almak ve boşalan çay termoslarını doldurmak için durmuştu.

İran'da yol boylarında, otellerde ve hatta şehrin bazı yerlerinde cadde üstü veya dükkan önünde sebil sular gibi sıcak su bulan an büyük semaver veya kazanlar vardı. Musluğunu açıp termosunuza

dolduruyorsunuz ve içine yanınızda bulunan bir çay poşetlerinden atıp istediğiniz zaman istediğiniz yerde içiyorsunuz. Bu yolculuk boyunca kaptan sürekli bana da verdi bu çaylardan.

Damganın fotoğraflarını çektiysem da artık karanlıktı ve net çıkmıyordu. Buradan Semnan 100 km. ötedeydi. Semnan eyaletinin başkentiydi. Ama onu gece görecektik. Onun için fotoğraf makinasını kaldırdım ve şoförün arkasında bir ve iki numaradaki yerime geçtim. İran otobüslerinde ilk sıra (1,2,3,4, nolu koltuklar) satılmıyor boş bırakılıyordu.

Semnan'da bir benzinlikte yemek ve namaz için verilen molada bir kebab yedim. Her zaman ve her yerdeki gibi yığılı pılavın altında Adana köfte gibi iki köfte oluyordu. Aslında fena da değil ama ne kadar olsa pek de sevemedim.

Semnan'dan sonra ara sıra uyuyarak, uyur uyanık gece 02.00'de Tahran'a geldik. Bir taksiciye on Humeyni verip onun önerdiği otele gittim. Pek iyi değildi ama bu saatten sonra otel aramak da sırt çantasıyla çok zordu. Kabul ettim ve 03.00 gibi yattım.

Tahran'da İmam Meydanı.

Türkiye Büyükelçiliği Kırmızı Bayraklı yer

Sabah yine her zamanki gibi 06.30'da uyandım. Yediye dek yatıktan sonra kalkıp, biraz yazı yazdım. Canım kahvaltı istemiyordu. Saat 08.30'da otelden çıkıp Meydan İmam Humeyni'ye yürümeye başladım. Bir taksici Azadi Terminaline 8 Humeyni istedi. Ama ben geçen sene de bu zamanlar buradaydım ve Tahran'ı biliyordum. Biraz ileride metro vardı ve metro ile 30 kuruşa gittim.

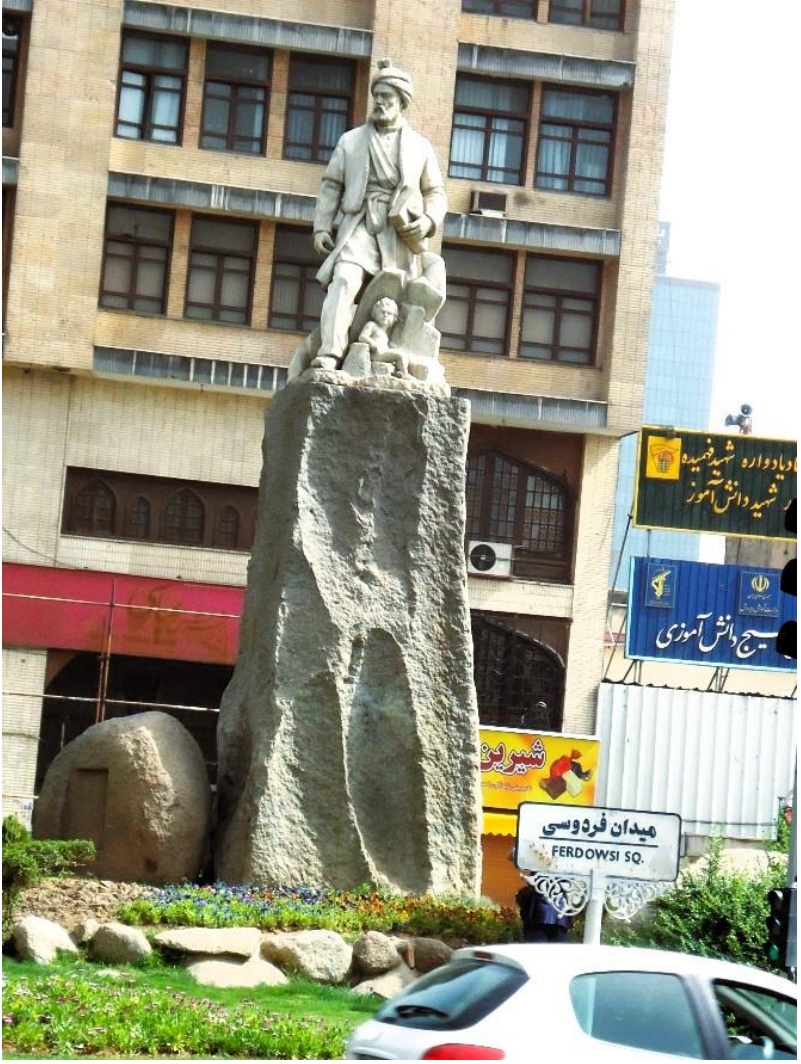
Bugün gitmekle yarın gitmek arasında ve Bakü'den gitmekle Türkiye üzerinden gitmek hususunda tereddütlerim vardı. Azedi Terminaline varıp otobüslerin hareket saatlerine ve yol güzergâhlarına bakarak karar verecektim.

Burada Azerbaycan üzerinden Tiflis yoktu. Bakü vardı. Tiflis ise yarın saat 12.00 deydi. Hem bir gün dinlenip uykumu almak ve hem de Türkiye üzerinden gitmek için cumartesi öğleye biletimi alıp otobüsle ferdosi meydanına dek 20 kuruşa geldim. TC elçiliğinin önünden yürüyerek otele döndüm.

Tahran (Tehran) sokaklarında

Türkiye Elçiliğinin az ilerisinde Ferdosi heykeli

Bugün Cuma olduğu için sokaklarda in cin top oynuyordu. 15 milyon insan nereye gitmiş nasıl bir anda kaybolmuştu akıl ercek gibi değildi. Oturup fotoğrafları düzenledim yazıları yazdım. Tahran Tiflis

yolculuğunu YURTİÇİ GEZİLERİM adlı kitabımda anlattığım için burada tekrar ondan söz etmeyeceğim.

Fakat şu kadarını söyleyebilirim ki, Kars'tan sonra yeni gümrükten Ahıska'ya inmek tüm üzüntülerimi alıp götürdü. Hatta iyi ki Bajgirandan geri dönmüşüm dedim, çünkü burada Posof'un Karadeniz gibi bir doğası vardı. Gürcistan'ın da bu tarafları ayrı güzeldi.

SON